Qədim Şərq - dünya sivilizasiyasının beşiyidir

MİR-BAGIRZADƏ SƏMİRƏ ALTAY QIZI

KULTUROLOGİYA: DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİNİN TARİXİ VƏ NƏZƏRİYYƏSİ

(SXEMLƏR, CƏDVƏLLƏR)

DƏRS VƏSAİTİ

Tərtib edən: ***Mir-Bağırzadə Səmirə***, fəlsəfə doktoru,dosent

Redaktor: ***Behbutov T.R.***, fəlsəfə doktoru,dosent

Rəyçi: *Kərimli V.,* fəlsəfə doktoru, dosent

Mir-Bağırzadə S.A. Kulturologiya: Dünya mədəniyyətinin tarixi və nəzəriyyəsi. Dərs vəasiti, - Bakı, - 2020,-70 s.

© Müəllif hüquqları qorunur.

Qədim Şərq - dünya sivilizasiyasının beşiyidir

MİR-BAGIRZADƏ SƏMİRƏ ALTAY QIZI

KULTUROLOGİYA:DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİNİN TARİXİ VƏ NƏZƏRİYYƏSİ

DƏRS VƏSAİTİ

İstedadlı elm adamları Tahir Behbutov (Azərbaycan), Fuad Məmmədov(Azərbaycan), Farit Latıpov (Başqırdıstan), Firudin Qurbansoy (Azərbaycan) dəyərli məsləhətlərinə görə dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Выражаю глубокую благодарность за ценную консультацию талантливым ученым Таиру Бехбутову (Азербайджан), Фуаду Мамедову (Азербайджан), Фариту Латыпову (Башкортостан), Фирудину Гурбансою (Азербайджан).

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun "Davamlı inkşafın fəlsəfəsi"şöbəsinin iclasının qərarı əsasında çap olunur (03.09.2020 il 4saylı protokolundan çixarış)

BAKI-2020

GİRİŞ

Kulturologiya - insan və cəmiyyət haqqında sosial və humanitar biliklərin qovşağında meydana gələn və bütövlükdə, insan varlığının müəyyən bir funksiyası kimi mədəniyyəti öyrənən elmdir. Kulturologiya - həm də insanın və insan icmalarının tarixi varlıqlarının müxtəlif mərhələlərində mədəni davranışlarını araşdıran elmlər toplusunun müxtəsər formasıdır. O mədəniyyət nəzəriyyəsi və mədəniyyət tarixi hissələrinə bölünür.

“Kulturologiya: Dünya mədəniyyətinin tarixi və nəzəriyyəsi" kursunun ali təhsil prosesinin tədrisinə daxil edilməsi tələbələrin ideoloji hazırlığının gücləndirilməsi, öz müqəddəratını təyin etmək üçün dəyər təlimatlarını hazırlamaq qabiliyyətlərinin inkişafı ilə əlaqələndirilir. Kulturoloji biliklərin humanist, tədris və tərbiyə funksiyasının səmərəliliyinin artırılması tədrisin formaları və metodlarının aktivləşdirilməsini, tələbələrin yaradıcı müstəqil işləmələri üçün imkanlar yaratmağa təkan və istiqamət verir.

Dərs vəsaiti kulturologiya və incəsənət fakultələrinin tələbələri ücün nəzərdə tutlmuş və tədris olunmuşdur. Dərs vəsaitinin materialları cədvəl, sxemlər, xrestomatik bilklərlə zənginləşdirmiş və təqdim edilmişdir. “Kulturologiya: Dünya mədəniyyətinin tarixi və nəzəriyyəsi” dərs vəsaiti zəruri olaraq mədəniyyətşünaslıq, kulturologiya üzrə tədris materialları məcmuəsinə məntiqi bir əlavədir. Aparıcı fikirlərin və idrak qurucularının problemli sahəsini ortaya qoyur və öyrənilən mövzunun semantik qavrayışı və semantik anlayışını aktuallaşdırmaq üçün hazırlanmış məlumat və intellektual materialların didaktik olaraq işlənmiş bir sistemi yaradır.

Tədris materialını mənimsəmək üçün, struktur və məntiqi sxemlərin daxil edilməsi tələbələrə tədris planın nəzəri, tarixi və praktik səviyyənin vəhdətində dərk etməyə, problemin məntiqi əlaqələrini görməyə, əsas məzmunu qısa və lakonik formada təqdim etməyə imkan verir.

I BÖLMƏ. KULTUROLOGİYA

KULTUROLOGIYANIN ƏSAS HİSSƏLƏRİ:

1.Dünya mədəniyyətinin tarixi	*İnsanların (bəşəri) həyat fəaliyyətinin dəyərli pozitiv tarixi yaradıcı nailıyyətləri, mahiyyəti, üsulları, həyat üçün fiziki zəhmətı, ağılı, hissləri ilə yaranan proqressiv (tərəqqi) inkişafdır;* **Mədəniyyət tarixinin inkişaf mərhələləri:** İbtidai mədəniyyət; İlk sivilizasiyalar və Antik mədəniyyət; Qul cəmiyyətinin mədəniyyəti; Feodal mədəniyyəti; İslam mədəniyyəti; İntibah mədəniyyəti; Yeni zamanın mədəniyyəti; Kapitalizm mədəniyyəti; Sosializm mədəniyyəti; Müasir dünya mədəniyyəti.
2.Mədəniyyətin nəzəriyyəsi	*Dünya mədəniyyəti inkişafında kompleks tədqiqatlar.* **Nəzəri-mədəni blokun tərkibi:** Kuluroloji antropologiya;Mədəniyyətin fəlsəfəsi;Etnologiya;Mədəniyyətin sosiologiyası;Mədəniyyətin psixologiyası;Mədəniyyətin teologiyası;Mədəniyyətin sinergetikası; Mədəniyyətin metodoligiyası; Tarixi təcrübədə mədəniyyətin inkişafında elmi-nəzəri ümumiləşdirmə; Sosial - mədəni inkişafı üçün layihələrin, modellərin, və texnologiyaların işlənməsi və s.

Kulturologiya - humanitar , ümümi elmlərin metodları və nailiyyətlərini istifdə edir:

Tarix, fəlsəfə, arxeologiya, etnografiya, antropologiya, məntiq, psixologiya, etika, estetika, incəsənət, sosiologiya, linqvistika, filologiya, coğrafiya, iqtisadiyyat, dövlət və hüquq tarixi və nəzəriyyəsi, dinşünaslıq, ekologiya, politologiya və s.

Kulturologiyanın əsas və vacib problemləri və sualları:

1	İnsanın yaranması və inkişafi;
2	Cəmiyyətin və dövləttin yaranması və inkişafı;
3	Yaranan dəyərlərin mahiyyəti, strukturu və xüsusiyyəti: coğrafi,tarixi və sosial şəraiti və onların yaranma vaxtı və məkanı;
4	Məqsədlər,texnologiyalar, müqaisəli dəyərlər və yaradıcı müəlliflər;
5	Funksiyaların mexanizmı, qarşılıqlı əlaqələr, mədəniyyətin bəzi tərəfləri və institutların inkişaf qanunları;
6	Mədəniyyətin qorunması, saxlanılması , mübadilə üsulları və gələcək nəsillərə ötürülməsi;
7	Mədəniyyətin bu gun və gələcəy ücün dəyəri və əhəmiyyəti; Proqnozlaşma.

II BÖLMƏ. MƏDƏNİYYƏTİN NƏZƏRİYYƏSİ

AZƏRBAYCAN DEMOKRATİK RESPUBLİKASININ BAYRAĞIN RƏMZLƏRİ

Müəllif: Əlibəy Hüseynzadə

Bayrağın rəngləri:	Bayrağın rəmzləri:
GÖY	TÜRKÇÜLÜK
YAŞIL	İSLAMÇILIQ
QİRMIZI	AZADLIQ,MODERNLƏŞMƏ,AVROPALAŞMA

Əlibəy Hüseynzadə Azərbaycan bayrağının rəmzlərinin təklıfı əsasında **Əhməd bəy Ağayev(Ağaoğlu)** Maltada, 1919-1920-ci ildə məşhur”ÜC Medenyyet” (Üç mədəniyyət) əsərini yazdı, o burada müasir **Qərb mədəniyyətini** / sivilizasiyasını, **Buddist(Türk mədəniyyəti)** və **İslam mədəniyyəti**/ sivilizasiyası ilə müqayisə etdi və birincisinin üstünlüyünə işarə etdi. Bu əsər *Əhməd bəy Ağayevin* siyasi görüşlərinin təkamülündə və ittifaqçı ideologiyası ilə son fasilədə bir dönüş nöqtəsi hesab edilə bilər. İlk dəfə 1927-ci ildə” Üç mədəniyyət”əsəri nəşr olundu. O, yalnız Qərb geyimlərini geymək və ya Qərb tipli qurumlar açmaqla deyil, düşüncə, qəlb, münasibət və qavrayışla Qərb dəyərlərini qəbul etməkdə israr etdi (***Qərb mədəniyyətin*** əsasında ***İslam sivilizasiyasının humanist və maarifşilik əsasları*** dururdu, o onun varisi və davamçısı olmuşdur). *Əhməd bəy Ağaoğlu* həmçinin *liberalizmi və fərdi* azadlığı **Qərb sivilizasiyasının** əsas xüsusiyyətlərindən biri hesab edirdi. **Şərq sivilizasiyalarından** fərqli olaraq, onun fikrincə, **Qərbdə** fərdin inkişafı cəmiyyətin inkişafı üçün əsasdır. Qeyd etmək vacibdir ki, bu əsəri yazmazdan əvvəl *Ə.Ağayev* din və milli ideyanı "*sintez etməyə*" çalışmışdı. Üç mədəniyyətdə, dinin cəmiyyətdəki rolunu tənqid etdi, ilk dəfə əxlaq (Türk ahlak) dindən ayrı hesab olunur, onu ümumbəşəri / dünya dəyərləri sferasına yerləşdirirdi: Klassik islam sivilizasiyanın dəyərləri artiq itmişdi və cəhalət onun yerini əvəz etmişdi.

KULTUROLOJİ NƏZƏRİ MƏKTƏBLƏR:

Lesli Uayt Alvin(1900-1975)- kulturologiyanın banisi, amerikalı kulturoantropoloq, neoevolusiya konsepsiyasının və "Mədəniyyət haqqında elm"(1949) kitabın müəllifidir. Bu kitabda o sosiologiyanın və kulturologiyanın fərqini qeyd etmişdi: "*Sosiologiya* – individlərin(fərdlərin) və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsidir və bununla o formalaşır.*Kulturologiya* isə mədəniyyətin *elementləerini: ənənələr, institutlar, kodlar, texnologiyalar, ideyalar* - öyrənir. Ona görə də kulturologiya fənni - ictimai həyatının mənasıdır". L. Uayt mədəniyyəti 3 sistemalti təsnifata bölür:

1.<u>Texnoloji</u>(əsas):	istehsalat alətləri,yaşayiş üçün vasitələr;yaşayişi tikmək üçün materiallar,hücüm və müdafiə üçün vasitələr;
2.<u>Sosial:</u>	kollektiv özünüaparma(özünü idarəetmə) tipləri;
3.<u>İdeoloji:</u>	ideyalar,inam və inanclar,biliklər.

Mədəni insanın- Homo cultural düsturu:

1.	Bilik
2.	Bacarıq
3.	Təşkilatçılıq (Mütəşəkkillik)
4.	Mənəviyyət
5.	Yaradıcılıq fəaliyyəti

TARİXİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ ETDİRƏN MƏDƏNİYYƏT:

TOYNBİ MƏKTƏBİ	
1	***YARANMA***
2	***DİRCƏLMƏ***
3	***DÖNÜŞ***
4	***DAĞILMA***
5	***MƏHVOLMA***

Azərbaycan alimi - Nəsir əd-Din Tusi

Nəsir əd-Din Tusinin irsi zəngin və çoxşaxəlidir, elmin müxtəlif sahələrini əhatə edir: fəlsəfə,mədəniyyət, siyasət, etika, ilahiyyat, hüquqşünaslıq, məntiq, psixologiya, iqtisadiyyat, ədəbiyyatşünaslıq, fizika, astronomiya, riyaziyyat, triqonometriya, həndəsə, coğrafiya və bir çox digər elmlər. Nəsirəddin Tusinin "Əxlaqi-Nasiri" Şərqdə əxlaq və təhsil haqqında ən çox yayılmış kitabdır. Bu əsərdə N.Tusinin mənəvi saflığın mədəni-fəlsəfi əsasları, ailə idarəçiliyi və valideyn tərbiyəsi, ölkəni idarəetmə siyasəti ilə bağlı fikirləri əks olunur. "Əxlaqi- Nəsiri" 3 hissədən ibarətdir: "Əxlaq təmizliyi", "Ailənin idarə edilməsi", "Ölkəni idarəetmə siyasəti". Əsrlər boyu Orta və Yaxın Şərqdə mənəviyyat və əxlaq qaynağı hesab olunan “Əxlaqi-Nəsiri” kitabında Nəsirəddin Tusinin insan, ailə, cəmiyyət, əxlaq, din, ictimai münasibətlər barədə dolğun təsəvvürləri, mədəni, etik-fəlsəfi Şərq psixologiyasından fikirləri yer alıb."Əxlaqi-Nəsiri" dəfələrlə müxtəlif ölkələrdə (Bombey, Tehran və digər şəhərlərdə) mətbəə və litoqrafik üsullarla nəşr edilmişdir. N. Tusinin əsəri dərin və dəyərlidir. Bu möhtəşəm əsər professor Rəhim Sultanov tərəfindən Azərbaycan dilinə təcümə edilmiş, ilk dəfə 1980-ci ildə çapdan çıxmışdır. XX əsrin ortalarındandan Azərbaycan tədqiqatçıları N.Tusinin yaradıcılığının müxtəlif aspektlərini araşdırmışlar.

Azərbaycan alimi -Abbasqulu Ağa Bakıxanov

Abbasqulu Ağa Bakıxanov (1794-1847) - Azərbaycanın maarifçi alimi,-pedaqoqı, şairi və yazıçısı, əsərlərini azərbaycan,fars və ərəb dillərində yazan, gənc nəslin tərbiyəsi ilə bağlı "Təhsilul əhlaq" (Əxlaq tərbiyəsi) əsərini yazmışdır: burada əsas mövzular: ədalət, valideynlərə hörmət,yüksək tərbiyədir;

A.A. Bakıxanov uşaqların Azərbaycan, rus, gürcü dillərini, tarixini və s. öyrənə biləcəyi, ***Dünyavi Məktəb*** yaratmaq ideyasını təqdim etdi. "Eynul Mizan" - məntiqə həsr olunmuş, "Gulistani-İrəm" - Azərbaycan tarixinə aid əsərərini yazdı; A.A. Bakıxanovun qardaşı Abdullah Ağa Zərdabinin məktubuna və sorğusuna cavab olaraq "Əkinçi" qəzetinin yaradılmasına maddi yardım göstərmişdir. Abbasqulu Ağa Bakıxanov Azərbaycan mədəniyyətini öz əsərləri və maarifçi fəaliyyəti ilə İslam və Qədim Azərbaycan sivilizasiyalarının əsas istiqamətlərini davam etdi, intellektual tərəqqi prosesina böyük təkan verdi. Bu gün də onun əsəsərləri və fəaliyyətinin nəticələri öz bəhrəsini göstərir.

N.A.BERDYAYEV - İNSANIN TƏBİƏTƏ OLAN MÜNASİBƏTİ NƏZƏRİYYƏSİ:

Antropologiya elminin təxmini hesablaşmalarına görə canlı orqanizm kimi insan da bir çox milyon illər əvvəllərə təsadüf edirsə, onun «mədəniyyət» təzahürlərinin tarixi yarımmilyon illik tarixə təsadüf edir. Tanınmış kulturoloq-alim **N.A.Berdyayev** *bu zaman kəsiyində insanın təbiətə olan* ***münasibətlərinin dörd mərhələsini təsnif edir*****:**

1	insanın təbiətə yüklənməsi;
2	təbiətdən qopma, təbiətə qarşıdurma və onunla mübarizəsi;
3	təbiəti mənimsəmək üçün ona müraciəti;
4	təbiətin mənən bərpası.

P.ŞARDEN- YERİN TƏKƏMÜL MƏRHƏLƏLƏRİ:
Şarden «İlahi aləm», «İnsan fenomeni» adlı əsərlərində Vernadski kimi ***noosfer*** anlayışı aktında - **Yer üzünün «düşünən» ideal təbəqəsini başa düşür**. **Noosferin** yaradıcısı yeganə düşünən varlıq olan ***insandır.*** Şardenə görə, *Yer özünün təkamülündə* ***dörd mühüm mərhələni keçmişdir***:

1	həyatdan əvvəlki dövr («litosfer»);
2	həyat («biosfer»), düşüncə («noosfer»);
3	fövqəlhəyat (ilahi aləm);
4	insanın Allahla vəhdətini, birləşməsini əhatə edir.

MƏDƏNİYYƏT FƏLSƏFƏSİNİN ƏSAS MƏKTƏBLƏRİ:

1.	**NEOKANTÇILIQ**- TƏNGİDİ-FƏLSƏFƏ SİSTEMİ:*DUALİZM,TƏCRÜBƏ*YƏ ƏSASLANAN.
2.	**FENOMENOLOGİYA** - SÜÜR FENOMENİ ELMİ.
3.	**PSİXOANALİZ**-SÜÜRSUZ VƏ DİGƏR PSİXİ PROBLEMLƏRİN İNSAN HƏYATI VƏ CƏMİYƏTDƏKİ ROLUNDA - İZAHEDƏN FƏLSƏFİ İSTİQAMƏT.
4.	**FUNKSİONALİZM**-CİSMLƏRİ ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ BİR YANAŞMA-MÜRƏKKƏB VƏ SİSTEMLİ ŞƏKİLDƏ QURULMUŞ BÜTÖV BİR SİSTEM.
5.	**STRUKTURALİZM**-İCTİMAİ ELMLƏRİN FƏNLƏRARASI İSTİQAMƏTDİR – QURULUŞLARIN(STRUKTURLARIN) ÖYRƏNİLMƏSİ CƏMİYYƏT VƏ MƏDƏNİYYƏTİN TƏHLİLİ ÜCÜN LİNQVİSTİK MODELLƏRDƏN İSTİFADƏ EDİR.
6.	**SİMVOLİZM**-SİMVOL (RƏMZ) ÖZÜNDƏ MƏLUMAT TOPLAYIR, ZAMAN VƏ MƏKAN DAXİLİNDƏ ÖTÜRÜR VƏ İNSAN MƏDƏNİYYƏTİNİN GENİŞ ALƏMİNDƏ SAXLAYIR. **MƏDNİYYƏT KODU**- MƏDƏNİYYƏTİNİN SİMVOLİK(RƏMZİ) DİLİDİR.**SEMİOTİKA** VƏ YA **SEMİOLOGİYA**- İŞARƏ VƏ İŞARƏ SİSTEMLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİNİ ARAŞDIRAN BİR ELMDİR .

ARXAİK İBTİDAİ MƏNƏVİ MƏDƏNİYƏTİN FORMALARI:

1.	**TOTEMİZM**-DİNİN ƏN ERKƏN FORMALARINDAN BİRİ-İNSAN VƏ MÜƏYYƏN HEYVAN VƏ YA BİTKİ ARASINDA XÜSUSİ BİR MİSTİK ƏLAQƏSİ (*FRATRİAL QARDAŞLAR*).
2	**ANİMİZM**- İBTİDAİ XALQLARIN-HƏR ŞEYİN RUHU,RUHUN VARLIĞLI HAQQINDA ELMİ ÖNCƏKİ FİKİR(*E.B. TEYLOR(1832-1917) "İBTİDAİ MƏDƏNİYYƏT*").
3.	**MAGİYA**-NÖVLƏRİ:ZİYANKAR,HƏRBİ,CİNSİ(MƏHƏBBƏT),SAĞLAMLIQ,QORUYUCU, METEOROLOJİ (*A.FİRKANDT(1867-1953*).
3.	**FETİŞİZM**- İBTİDAİ QƏBİLƏLƏRDƏ CANSIZ CİSİMLƏRƏ (BÜT,FETİŞ ƏŞYASI) İBADƏT ETMƏK.
4.	**MİFOLOGİYA**
5.	**PETROQLİF**-"PETROS" (πέτρος- YUNAN)-DAŞ;"GLİPHİ"- (γλυφή YUNAN) –KƏSMƏ QAYA TƏSVİRLƏRİ; ***TUNC DÖVRÜ-*** QOBUSTAN QAYA ÜSTÜ YAZILAR

MİFİN TRASFORMASİYASI:

1	***DİN***
2	***FƏLSƏFƏ, KULTUROLOGIYA (SİMVOLİZM, EZOTERİKA VƏ B.)***
3	***İNCƏSƏNƏT***

MƏDƏNİ İNKİŞAFIN ƏSASLARI:

ƏSAS AMİLLƏR:
1.TƏBİİ COĞRAFİ ŞARAİT
2.SOSİAL MÜHİT
3.TARİXİ ŞƏRAİT
4.BİOLOJİ GÖSTƏRİCİ, GENETİK KOD
5.MƏDƏNİYYƏTİN VƏ İRSİN QORUNMASI

MƏDƏNİYYƏTİN FUNKSİYALARI:

1.	**Mühütə uyğunlaşma funksiya**
2.	**Dərketmə fumksiya**
3.	**İnformativ funksiya**
4.	**Kommunikativ funksiya**
5.	**Requlativ (normativ) funksiya**
6.	**Aksioloji (dəyərlər) funksiya**
7.	**İnsan qruplarının inteqrasiya funksiyası**
8.	**Sosiallaşdırma(humanistləşmə) funksiya**

MƏDƏNİYYƏTİN XÜSUSİYƏTLƏRİ:

MƏDƏNİYYƏT FOMACA-MİLLİ	**MƏDƏNİYYƏT MƏZMUNCA-BEYNƏLMİLƏL,ÜMÜMBƏŞƏRİ**
1.ARXAİK	**1.HUMANİST XARAKTER**
2.ANTROPOLOJİLİK	**2.EKSPRESSİV XARAKTER**
3.XALQÇILIQ	**3.TARİXƏN KEÇİCİ**
4.İNTELLEKTUALLIQ	**4.VARİSLİK**
5.ETİKLİK	**5.BÖLÜNMƏZLİK**
6.ƏNƏNƏVİLİK	**6.FASİLƏSİZLİK**
7.NOVASİYALIQ	**7.SİNFİ XARAKTER**

MƏNƏVİ MƏDƏNİYYƏTİN TƏRKİBİ:

MƏNƏVİ MƏDƏNİYYƏT İBARƏTDİR:
1.İNTELLEKTUAL-ELM
2.ƏXLAQİ-MƏNƏVİYYƏT
3.BƏDİİ MƏDƏNİYYƏT-İNCƏSƏNƏT
4.DİNİ
5.HÜQUQİ
6.VƏ S.SUBKULTURLARDAN

BƏDİİ MƏDƏNİYYƏT VƏ MƏDƏNİ İRS:

1	***ƏDƏBİYYAT VƏ PUBLİSİSTİKA***
2	***MUSİQİ İNCƏSƏNƏTİ***
3	***TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT***
4	***FOLKLOR SƏNƏTİ***
5	***DEKORATİV-TƏDBİQİ İNCƏSƏNƏT***
6	***TEATR SƏNƏTİ***
7	***KİNO SƏNƏTİ***
8	***MEMARLIQ İNCƏSƏNƏTİ***
9	***SİRK İNCƏSƏNƏTİ***
10	***ZƏRGARLIQ SƏNƏTİ***
11	***XALÇA SƏNƏTİ***
12	***DİZAYN***
13	***MƏDƏNİ ABİDƏLƏR:ŞİFAHİ,YAZILI,MUSİQİ,ƏDƏBİ,MADDİ***

MƏNƏVİ VƏ MADDİ MƏDƏNİYYƏT:

MƏNƏVİ MƏDƏNİYYƏT:	**MADDİ MƏDƏNİYYƏT:**
1.***ƏQLİ***-ŞÜÜRUN BÜTÜN SAHƏLƏRİ; 2.***MƏNƏVİ***	***1.İQTİSADİYYƏT***-ƏMƏK VASİTƏLƏRİ,TEXNOLOGİYALAR; 2.***MADDİ ƏBİDƏLƏR;*** 3.***MADDİ NEMƏTLƏR***-MƏİŞƏT ƏŞYALARI,NƏQLİYYƏT VASİTƏLƏRİ VƏ S.
MƏNƏVİ MƏDƏNİYYƏTİN KOMPONENTLƏRİ: **1.Tərbiyyə;** **2.Dövlət;** **3.Mənəvi həyat;** **4.Mənəvi varlıq;** **5.İdeologiya;** **6.İnformasiya və mətbuat;** **7.Dil;** **8.Mədəni irs;** **9.Mədəni dəyərlər;** **10.Ədəbiyyat;** **11.Beynəlxalq əlaqələr;** **12.Əxlaq;** **13.Elm;** **14.Həyat tərzi;** **15.Təhsil;** **16.İçtimai əlaqələr;** **17.Cəmiyyət;** **18.Ənənələr;** **19.Adətlər;** **20. Təşkilatçılıq(Mütşəkillik);** **21.Siyasət;** **22.Qanun və qanunvericilik;** **23.Publisistika;** **24.Din;** **25.İdarəçilik;** **26.İncəsənət.**	**MADDİ MƏDƏNİYYƏTİN KOMPONENTLƏRİ:** **1.Şəhər;** **2.Yaşayış;** **3.Maddi fəaliyyət;** **4. Həyatı dəstəkləmə maddi sistemi;** **5. Avadanlıq və alətlər;** **6. Qeyim;** **7. Əmək vasitələri və əşyaları;** **8. Maddi mədəniyyətin abidələri;** **9. Qida; yemək;** **10.Məişət əşyaları;** **11. Sənaye;** **12. İstehsalat fəaliyyətinin nəticələri;** **13. Kənd təsərrüfatı;** **14. İstehsal vasitələri;** **15. Texnika, cihaz, maşın;** **16.Ticarət;** **17.Nəqliyyət;** **18.Fiziki mədəniyyət;** **19. İqtisadiyyat;**

MƏDƏNİYYƏTİN ETNO-MİLLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ:

1	***İŞARƏ SİSTEMİ(DİL)***
2	***MİLLİ PSİXOLOGİYA***
3	***ÖZÜNÜDƏRKETMƏ***
4	***MENTALİTET***
5	***MƏDƏNİ DƏYƏRLƏR SİSTEMİ***
6	***HƏYAT TƏRZİ: ADƏTLƏR,ƏNƏNƏLƏR***
7	***ƏNƏNVİ DAVRANIŞ NORMALARI***
8	***GERÇƏKLİKDƏ QAZANILAN MƏNƏVİ TƏCRÜBƏ***
9	***MİLLİ İNCƏSƏNƏT***
10	***MİLLİ İRS***
11	***FOLKLOR***
12	***İNANCLAR, DİNİ BAXIŞLAR***

MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİN SİSTEMİ:

1	***İNTELLEKTUAL***
2	***MƏNƏVİ***
3	***ESTETİK***
4	***SİYASİ***
5	***MİLLİ-ETNİK***
6	***DİNİ***
7	***BƏDİİ***
8	***HÜQUQİ***
9	***MADDİ***

MƏDƏNİYYƏTİN SOSİAL İNSTİTUTLARI:

1	***AİLƏ***
2	***HƏYAT TƏRSİ***
3	***İNFORMASİYA***
4	***TƏHSİL***
5	***TƏRBİYYƏ***
6	***ADƏT VƏ ƏNƏNƏLƏR***
7	***İNCƏSƏNƏT VƏ ƏDƏBİYYAT***
8	***TƏŞKİLETMƏ VƏ İDARƏETMƏ***
9	***HÜQUQ***
10	***İDEOLOGİYA***
11	***DİN VƏ ETİKA***
12	***İQTİSADİYYAT VƏ MALİYYƏ***
13	***ELM VƏ TEXNOLOGİYA***
14	***HÜQUQ MUHAFİZƏSİ ORQANLARI***
15	***MÜDAFİƏ***
16	***NƏQLİYYƏT***
17	***KOMMUNAL SİSTEMLƏRİ***
18	***RABİTƏ***
19	***EKOLOGİYA***
20	***SƏHİYYƏ***

MƏDƏNİYYƏT VƏ ANTİ-MƏDƏNİYYƏT

1. **Mədəniyyət -**	bəşəriyyətin yaradılması, inkişafı, tərəqqisi ilə xarakterizə olunan mənəvi, müsbət və reallaşdırıla bilən bir təcrübədir.
2. **Anti-mədəniyyət -**	müharibələr, məhvedici qüvvə, xəstəlik, aclıq kimi dağıdıcı proseslərlə xarakterizə olunan mənəviyyata qarşı yönəlmiş hadisələr və proseslər.

MULTİKULTURALİZM ANLAYIŞI

Multikulturalizm — cox mədənilik, bir çox fərqli mədəniyyətin birgə yaşadığı cəmiyyəti təyin edən sözdür. O, ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəliffliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, həmçinin azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir. Humanist və demokratik nəzəriyyə yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm, tolerantlığın təcəssümüdür ki, onsuz humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. **Azərbaycanda** bir cox xalqlar yaşayir, onların dili, dini, ənənələri yaşadılır. İslam dini ilə bərabər yahudi, xristian dinləri və onların icmaları, dini məbədləri qorunur, saxlanılır və bu günə qədər mövcuddur.

Azərbaycanda tədqiqatlar:

1.Kamal Abdulla və b. Multikulturalizma giriş : Ali Məktəblər üçün dərslik. – Bakı: Şərq Qərb, 2019.

2. İskəndərli, C. Azərbaycanda qeyri-ənənəvi dinlər və təriqətlər /Cabir İsgəndərli.- Bakı: Apostroff.- MMC, 2011.- 110 s

3. Orucov, H. Azərbaycanda din ən qədim dövrdən bu günədək /H.Orucov; red. G. Ġsmayilov, C.Bəhramov, E.Cabbarov; rəssam A.Hüseynov.- Bakı: Ġdrak ĠB, 2012.- 384 s

4.Mirzəzadə, R. Multikulturalizm siyasəti və Şərq-Qərb müxtəlifliyi: Gender, din və mənəviyyat /Rəna Mirzəzadə; elmi məsl. Ġ.Məmmədzadə; AMEA, Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İn-tu.- Bakı: Təknur, 2012.- 160 s.

5. Mir-BağırzadəS. və b. Şərq və Qərb kontekstində müasir Azərbaycan və multikulturalizm.-
Bakı:Azərbaycan respublikasının prezidenti yanındaElmin inkişaf fondu, 2018,- S.168.

MENTALİTET ANLAYIŞI

<table>
<tr>
<td>Mədəni mentalitet- milli mədəniyyətin inkişafında müxtəlif tarixi dövrləri özündə birləşdirən, bir çox xalq nəslinin şüur və davranışlarında tarixən və sosial baxımdan möhkəmlənən dərin mədəniyyət quruluşlarıdır.</td>
<td>Mentalilet termini ilk istifadə edən etnoloq Levy-Bruhl olmuşdur. O onu həyatda müşahidə etdiyi ibtidai tayfalara tətbiq edirdi. Levy-Bruhl tədqiqatında ibtidai insan və müasir insanın düşüncə tərzi ilə ziddiyyətini qeyd etdi, buna görə də qəbilələrin xüsusi düşüncə tərzini "mentalitet" termini ilə təyin etdi. Ancaq bu termin "Annallar"Fransız tarixi Məktəbinin fəaliyyəti sayəsində kütlələrə təqdim olundu. Onun nümayəndələri Fransa kralı ilə adi bir əsgəri birləşdirən mentaliteti (zehniyyəti) ilə başa düşülürdü, yəni <u>mentalitet (zehniyyət) fərdi olaraq deyil, kollektiv bir xüsusiyyət olaraq ortaya çıxır.</u> Tədricən, termin elmi ictimaiyyətdən publisistikaya keçdi.

Azərbaycanda tədqiqatlar:

1.Vahid Ömərov. Azərbaycançılıq və Azərbaycan mentaliteti,-Səs.- 2012.- 7 fevral.- S. 10.
2 Hüseynov İ. H. Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii-estetik mahiyyəti. (monoqrafiya) Azərbaycan dilində. Red. N. Şəmsizadə, rəs.E.Nəzərov, B.: Mars-Print, 2002, 305s.</td>
</tr>
</table>

QLOBALLAŞMA ANLAYIŞI

Qloballaşma - ümumdünyaləşmə prosesidir, həmçinin sosial həyatda müxtəlif sahələrində bütün Yer kürəsi üçün ortaq olan quruluş, əlaqə və münasibələrin yaradılmasıdır.	**Qloballaşma** — (fr. *qlobal* – ümumi, lat. *qlobus* – Yer kürəsi) Elmi ədəbiyyatlarda XX əsrin ikinci yarısından sonra dünya miqyasında baş verən fundamental prosesləri izah etmək üçün "qloballaşma" terminindən ilk dəfə 1967-ci ildə istifadə edildiyi bildirilir. Müasir anlamda termin kimi isə "qloballaşma" 1980-ci illərin ortalarında dövriyyəyə buraxılmış və intelektual elita tərəfindən qəbul olunmuşdur. ***Qloballaşma termininin meydana gəlməsini*** **professor Teodor Levitin** adı ilə bağlayırlar. O, ***1983-cü*** ildə ***"Harvard biznes revyu" jurnalında çap etdirdiyi "Bazarların qloballaşması"*** məqaləsində bu terminlə transmilli korporasiyaların istehsal etdiyi ayrı-ayrı məhsulların bir-birinə qovuşması fenomenini ifadə etmişdir. ***"Qloballaşma" anlayışının akademik status alaraq geniş yayılmasında amerikalı sosioloq R.Robertsonun rolu xüsusi qeyd olunur.*** Qloballaşmanın ilk dəqiq işlənmiş nəzəri modelləri 1980-1990-cı illərdə ortaya qoyulmuşdur. ***Azərbaycan alimlərindən*** professorlar Ağayar Şükürov və Rövşən Mustafayev qloballaşmanın müxtəlif

	aspektlərinə dair tədqiqat əsərləri yazmışlar: 1. Şükürov Ağayar Fəlsəfə və Qloballaşma – 2002. 2. Şükürov A. Qloballaşma: mahiyyəti, perspektivləri. Bakı, 2011. 3. Şükürov A.M., Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bu gün və sabah, Bakı—2006. 4.Mustafayev Rovşən “Qloballaşma.Yeni qeopolitik düsturları” –Qarmış,iyul,2002 il.

GENDER ANLAYIŞI

Gender - cinslər arası sosial əmək bölgüsü, ailədəki rol, sosial məkanın cinsə görə bölünməsi.	**Gender-** (İng. Gender - "cins") - kişilik və qadınlıq ilə əlaqəli bir sıra xüsusiyyətlər (bioloji yox-***sosial factor kimi***). Kontekstdən asılı olaraq, bu cür xüsusiyyətlər sosial strukturlar (xüsusən də, cinsiyyət və digər sosial rollar) və ya gender şəxsiyyətini ifadə edə bilər. Bəzi hallarda "gender" anlayışı səhvən "cinsi" anlayışının sinonimi kimi istifadə olunur, baxmayaraq ki, əvvəlcə "gender" termini əksinə olaraq tətbiq edilmişdir. "Gender" anlayışı feminist nəzəriyyə və gender tədqiqatlarının inkişafı sayəsində geniş yayılmışdır. Bir sıra nümayəndələri (əsasən feminist müəlliflər: **Coan Huber "Gender strasifikasiyası nəzəriyyəsi"** ***Gender stratifikasiyası sosial stratifikasiyanın struktur bölməsi, xüsusi bir sosiomədəni kəsimi olduğundan və onun əksər göstəricilərinə və xarakteristikalarına malik olduğundan onu təfsilatı ilə tədqiq etməkdən ötrü hər şeydən əvvəl kişi və qadının özünü qida, geyim və sığınacaqla təmin etmək üçün hansı əmək alətlərinin lazım olduğu və müvafiq olaraq bunu necə təşkil ediləcəyi araşdırılır. Bundan başqa, iqlim şəraiti, torpağın vəziyyəti və insanların həyatına təsir göstərən digər ekoloji göstəricilər də nəzərə alınmalıdır. Həmçinin belə yanaşmanın əmək fəaliyyəti çərçivəsində baş verən proseslərin sosial dəyişikliklərlə, sərt***

	determinasiya (yəni- bir şeyin görünüşünün və ya təzahürünün səbəblərini müəyyənləşdirmək) ilə bağlı olmadığını unutmaq olmaz. Əmək alətləri və texnologiyalar müəyyən hadisələr üçün yalnız müəyyən şərait yaradır, lakin onları heç də mütləq etmir. Eyni zamanda antropoloji ədəbiyyatda həmin yanaşma təkamül adlandırılır, çünki əmək alətlərinin inkişafı və təkmilləşməsi istehsalın və istehlakın inkişafına səbəb olur. ***Genderin sosial qurulma prosesinin təhlili göstərdi ki, onun əsasında dayanan gender stratifikasiyası və gender bərabərsizliyi cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin ayrı-ayrı sahələrində özünü büruzə verərək bir sıra norma, dəyərlər, stereotip və göstərişləri formalaşdırır ki, onlar da öz növbəsində yayıldıqca və təsdiqini tapdıqca mövcud gender sisteminin istehsalına dəstək verir*.) insanlar arasındakı fərqlərin təbii mənşəyini şübhə altına alır və onları sosial proseslərlə izah edirlər, o sosial konstruktivizm nəzəriyyəsinə əsaslanır. Beləliklə, "gender" anlayışı "biologiyanın taleyi kimi" gündəlik düşüncələrini tənqid etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və **gender bərabərliyi ideologiyasına** aiddir . Bir çox mənbələr cinsi- "sosial cins" olaraq təyin etsə də, **müasir feminist və gender tədqiqatlarında bu anlayış** ***köhnəlmiş hesab olunur***. ***Bioloji cinsin törəməsi kimi cinsiyyət anlayışını tənqid***

	***edən müasir tədqiqatlar bu kateqoriyanın hər ikisini bir-biri ilə kompleks qarşılıqlı olan sosial konstruksiyalar hesab edir*. **Azərbaycanda tədqiqatlar:** **1.Ağayeva Kifayyət** Azərbaycanda gender məsələləri,dərslik,-Bakı,2014,-C.416. **2. Mirzəzadə Rəna** «Multikulturalizm siyasəti: Din və Gender Dialoqunda». Bakı - «Təknur»- 2013.168 səh.

MƏDƏDNİYYƏT BƏ SİVİLİZASİYA ANLAYIŞI

Mədəniyyət anlayışı	**Mədəniyyət** - cəmiyyətin intellektual, etik, hüquq, iqtisadi və institusional inkişafını təmin edən yaradıcı prossesdir, bu sistemın zaman və məkanda ənənələri saxlayan və qoruyan - irəliləyən proqressidir(tərəqqidir). Mədəniyyət *təkamül(evolusiya)* prosesi ilə xarakterizə olunur.
İslam mədəniyyəti	**İslam mədəniyyəti** – müxtəlif mədəniyyətləri yeganə islam dinində birləşdirən tam sistemdir. ***Məhəmməd peyğəmbərin*** və müsəlmanların ***müqəddəs kitabı*** olan – ***Quranın*** əqidələri İspaniyadan Çinə qədər geniş ərazini daxil edən Orta əsrlərin sosial-mədəni inkişafına pozitiv təsir göstərən müsəlman sivilizasiyasının əsas ideologiyasıdır. Müsəlman mədəniyyəti Antik Yunan və Romanın elm və incəsənətini canlandırdı və Antik və Avropa Orta əsrlər arasında bağlayıcı həlqəsi oldu. O, İspaniyadan – Avropa və Latin Amerikaya qədər – dünya mədəniyyətinə təsir göstərdi. ***Məhəmməd peyğəmbərin kəlamları***: *1.Elmindən fayda gələn alim min ibadətdən üstündür;* *2.Beşikdən qəbrədək elm axtarışında olun;* 3..*Biliklər Çində də olsalar, onu*

	orada axtarın; *4..Behişt-anaların ayaqları altındadı;.* *5..İnsanın gözəlliyindən biri də - onun aydın və gözəl danışmasındadır.*
Sivilizasiya anlayışı	**Sivilizasiya** - tam mədəniyyət sistemini xarakterizə edir, o özündə yazı, dövlətçilik, idarəetmə, elm və təhsil, dini və iqtisadi institutlari və s., həmçinin yüksək texnoloji inkişafı ilə inteqrasiya olunur. Sivilizasiya intellektual və texnoloji mütərəqqi bir sıçrayışa arxalanaraq *inqilabi* bir proses ilə xarakterizə olunur. Daha effektiv olan lokal-tarixi sivilizasiyasların nümunəsi – Qədim Roma, Yunan və başqalarıdır.
İslam sivilizasiyası	**İslam sivilizasiyası** - mürəkkəb və çox inkişaf etmiş mədəniyyətinə malik olan, həmçinin elm və texnika sahəsində (kənd təsərrüfatı sahəsində texniki nailiyyətlər, irriqasiya sistemi, texniki qurğular: kanalizasiya, dambalar, su qoruqları; metalların emalı, kağız, pambıq, parça istehsalı və s.) böyük kəşflərilə xarakterizə olan İslam Ərəb xüləfəti adlanan ümumi dil, Quran yazıldığı – ərəb dili ilə birləşən qüdrətli, nəhəng dövlət qurmuşdur. Hər sivilizasiya hamı üçün vacib ola bilən dəyərləri

	müəyyənləşdirir, özünü ona aid edir. İslam sivilizasiyasının əsas bağlayıcı qüvvəsi islam dinidir. İslam sivilizasiyası iri müstəqil dövlətlərin çoxunda inkişaf edirdi. Quran vəhləri Məhəmmədin dilindən elan ediləndən sonra və əsrlər boyu dəyişilməz qalan, islam aləminin nümayəndələrini birləşdirən yaranan Islam sivilizasiyası coğrafi baxımdan olduqca müxtəlif olan regionları birləşdirdi. İslam tərəfindən yaranan sivilizasiya zaman və məkanda dəyişilməz oldu. Əsasən ayrı-ayrı regionlarda bərkidilmiş bu cəmiyyət həm də yerli mədəniyyətlər olan ozünə xas intellektual yaradıcılıqda inkişaf edərək, özünü əks etdirirdi və islam xarakteri zaman və məkanda məskan salmağa heç də mane olmurdu. Osman dövrünün türk islamı, Şirvanşahlar, Səfəvilər sülalər dövründə Azərbaycan islamı və ya böyük Moqolların Hind islamı özünü orijinal törəmə kimi göstərdi, burada da müsəlman dinin prioriteti digər spesifik cərəyanların olmasına mane olmurdu. Eyni zamanda dil ümumiliyi ilə birləşən bütün bu mədəniyyətlər ayrı ola bilməzdi. Bu sivilizasiya müxtəlif aspektlərdə açılır: bir tərəfdən, o, komfort, hətta təmtəraq təmin edən böyük texniki və maddi nailiyyətlərlə xarakterizə olunur, digər tərəfdən – bizə bu

	sivilizasiyanın dini və intellektual səmtləşməsi yolu açılır, buna görə də bütün cəmiyyətin mentalitetliyini təsvir etmək mümkündür. Əvvəl Əməvilər, sonra isə Abbasilər və Fatimilər himayəsi altında inkiçaf edən islamın triumfu ilə birlikdə böyüyən ilk imperiya ərəb-müsəlman islam sivilizasiyası terminin ən ümumi mənasında “klassik” adlandırıla bilər. Təkcə keçid dövrü ola bilən, bu dövr dəyərli nümunə modeli olaraq, Quran ehkamları ilə törənən ictimai tipin ilk və mükəmməl mücəmməsi kimi qəbul olunurdu və bununla belə zaman çərçivəsindən çıxan ***dahi alimləri yaradan xüsusi şərtlərə görə bu cəmiyyət Orta əsrlər dövrün mədəniyyətinin inkişafının ən yüksək zirvəsinə çatdı***. Müsəlman mədəniyyətə müxtəlif xalqların öz zamanına görə qədim və müasir mədəni ənənələrindən ibarət olan ***sinkretik mədəniyyət kimi baxılır***. ***Dünyanın əsas qanunlarının əks edən müsəlmanların müqəddəs kitabı olan*** **Quran** – ***böyük təsir göstərib.***

MARGİNAL MƏDƏNİYYƏTİ

Marginal mədəniyyət - lokal (yerli) mədəniyyətlərin (subkulturaların)toplusudur, onların əsas prinsipləri - dominant mədəniyyət kanonu baxımından yad (və ya düşmən kimi) qiymətləndirilir.	**Marginalizm** (fr. *Marginalisme*) — XIX əsrin 70-ci illərində kapitalizmin iqtisad elmində subyektiv-psixoloji istiqamət meydana gəlmişdir. Marginalizm fransız sözü olub, mənası *"hədd"* deməkdir. ***Marginalizm iqtisadi hadisə və proseslərin təhlilində*** son kəmiyyətə, ***həddə üstünlük verir, faydalılıq həddi, məhsuldarlıq həddi, gəlirlilik həddi, məsrəf həddi və s. bu kimi iqtisadi kateqoriyaları öz tədqiqatının mərkəzində saxlayır***. ***Marginalizmin ideyalarının ilkin yaradıcıları və tədqiqatçıları Avstriyanın paytaxtı*** **Vyana Universitetinin professorları Karl Menger, Yevgeni Bem-Baverk və Fridrix Vizer** ***olmuşlar***. Məhz həmin səbəbdəndir ki, bu cərəyanın çox mühüm bir hissəsi hazırda ***Avstriya məktəbi*** adı ilə məşhurdur. Bununla yanaşı həmin məktəbin ***İngiltərədə Uilyam Stenli Cevons, İsveçrədə Leon Valras, Fransada Şarl Jid*** və s. kimi görkəmli tərəfdarları və davamçıları olmuşlar.

SİVİLİZASİYALARIN ƏLAMƏTLƏRİ:

1	**DİL-YAZILAR**
2	ŞƏHƏRLƏR
3	İNCƏSƏNƏT,SƏNƏTKARLIQ,İCTİMAİ –MONUMENTAL ABİDƏLƏR
4	ELM
5	DÖVLƏTLÇİLİK
6	VERGİLƏR
7	**TEXNİKİ PROGRESS(TƏRƏQQİ)**- İNTENSİV İQTİSADİYYAT,TİCƏRƏT
8	ZADƏGAN SİNİFLƏRİ

ELİTAR VƏ KÜTLƏVİ MƏDƏNİYYƏT

Elitar mədəniyyət - cəmiyyətin imtiyazlı qruplarının mədəniyyətidir və fundamental yaxınlıq, mənəvi aristokratiya və dəyər-semantik özünütəminlik ilə xarakterizə olunur. ***Elitar mədəniyyət*** - qavrayış şüuruna təsir növü ilə *kütləvi mədəniyyətə qarşı olan*, subyektiv xüsusiyyətlərini qoruyan və məna verən bir funksiya təmin edən **yüksək mədəniyyətdir**.	**Elitar, yüksək mədəniyyətin *mövzusu* bir şəxsdir** - azad, yaradıcı, şüurlu işləri həyata keçirməyə qadirdir. Bu mədəniyyətin əsərləri tamaşaçıların genişliyindən asılı olmayaraq hər zaman şəxsən zənginləşir və şəxsi qavrayış üçün hazırlanır, buna görə ***Nizami, Füzuli, Çingiz Abdullayev,Tolstoy, Dostoyevski, Şekspirin əsərlərinin*** geniş yayılması və milyonlarla nüsxəsi nəinki əhəmiyyətini azaltmır, əksinə, mənəvi dəyərlərin daha geniş yayılmasına kömək edir. Bu mənada ***elitar mədəniyyətin mövzusu elitanın nümayəndəsidir***.
Kütləvi mədəniyyət - müəyyən bir cəmiyyətdə populyar bir təbəqə arasında populyarlaşan və	**Kütləvi mədəniyyətin *məqsədi*** - sənaye və post-sənaye cəmiyyətində insanda *asudə vaxtı stressi çixartmaq*

üstünlük təşkil edən mədəniyyətdir. ***Buraya həyat, əyləncə (idman, pop - musiqisi, kütləvi ədəbiyyat), media və s. kimi hadisələr daxil ola bilər***. Kütləvi mədəniyyət xalqın zövqlərini və ya mənəvi axtarışlarını ifadə etmir və 20-ci əsrin ortalarında media (radio, çap, televiziya) dünyanın əksər ölkələrinə bütün sosial sahələrin nümayəndələri üçün əlçatan və nüfuzlu oldu. Kütləvi mədəniyyət - *beynəlxalq* və *milli* ola bilər. Pop - musiqisi bunun bariz nümunəsidir: təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq, hər yaşda, əhalinin bütün təbəqələrində başa düşüləndir və əlçatandır. ***Sosial baxımdan*** **kütləvi mədəniyyət "orta sinif" adlanan** ***yeni bir sosial sistem meydana gətirir.***	və izləyicidə, dinləyicidə, oxucuda istehlak şüurunu stimullaşdırmaq, insanda(cəmiyyətdə) bu mədəniyyətin passiv qeyri-tənqidi qavrayışın xüsusi bir növünü təşkil etmək. **XX əsrin II yarısından** *kütləvi kommunikasiya* istehsalın yeni üsullarının, mədəniyyətin yayılma və istehlakının nəticəsi məhsulu kimi tərəqqi etməyə başlayır. Kütləvi mədəniyyətinABŞ-da məzmunu, bir qayda olaraq aşağı, bəzən isə, orta səviyyədə olur. SSRİ məkanda **kütləvi mədəniyyət** ***xalq mədəniyyətini*** təbliğ edirdi. Qeyd emək lazımdır ki, **kütləvi mədəniyyət** ***xalq mədəniyyətindən*** fərqlənir. ***Xalq mədəniyyətində*** də yüksək sənət nümayiş etdirməyən nümunələrə də rast gəlmək olar. Lakin bu saxta xüsusiyyətlərlə örtülmür, xalq mədəniyyəti ilk növbədə öz səmimiliyi, həyati mənası ilə seçilir. O, sırf xalqın özü tərəfindən yaranır və kökü çox-çox qədimlərə gedir çıxır. Bu mədəniyyət xalqın istək və arzusunu, xarakterini ifadə edir. Hətta

	professionallar öz yaradıcılığında məhz xalq sənətinə müraciət edir, bunu özləri üçün müqəddəs mənbə hesab edirlər. ***Milli professional musiqimizin banisi Ü.Hacıbəyov, ilk milli dramaturqumuz M.F.Axundov, dahi C.Məmmədquluzadə və b.*** yaradıcılıqlarında ***xalq mədəniyyətindən*** *səmərəli şəkildə bəhrələnmiş və bunu özlərindən sonrakı varislərinə də tövsiyə etmişlər.* Lakin **kütləvi mədəniyyət** *xalq tərəfindən deyil*, ***xalq üçün yaradılır.*** Qərbdə yaradıcılığın ən parlaq və yüksək səviyyəsi «Kitç» adlanır. **Kütləvi mədəniyyət** - ***unikal sənətin təqlidçisi kimi də tanınır***. O, ***populyarlığa***, ***reklama*** *çox yaxındır.* **Kütləvi mədəniyyətin əsas forma və növləri**: ***müzikl, komiks; illüstrativ, reklam və məlumat-informasiya jurnalları; videoyazı, videoklip, videooyun və başqa kütləvi-informativ istehsalın məhsuludur.***

SUBMƏDƏNİYYƏT VƏ KONTRMƏDƏNİYYƏT:

Submədəniyyət – bütöv lokal mədəniyyətlərin (etnik, milli, sosial) bir-birindən bu və ya digər cəhətlərinin özünəməxsusluğu, spesifikliyi ilə fərqlənən iri tərkib hissələrinə deyilir.	Adətən, submədəniyyətlər bütöv bir mədəniyyətin yayılma arealının ətraflarında yerləşir ki, bu da oradakı spesifik şəraitlə əlaqədar olur. Submədəniyyətlərin mövcudluğu onunla əlaqədardır ki, mədəniyyət, cəmiyyət tamamilə yekcins ola bilməz. Mərkəzi nüvədən başqa, o özündə mədəniyyətin spesifik əlamətləri olan digər qrupları da birləşdirir. Bu arada həmin qrupların mədəni elementlərinin başlıca hissəsi əsas mədəniyyətə yaxın və ya onunla identik olur. ***Submədəniyyətlər etnoqrafik, konfessiya, peşə, funksional əlamətlər üzrə, yaş və sosial spesifika əsasında formalaşır***. Məsələn, gənclər və təqaüdçülərin submədəniyyəti yaş fərqləri ilə əlaqədar meydana çıxır. Submədəniyyətlər öz qarşısında hakim mədəniyyəti dəyişdirmək məqsədini qoymur. Onlar hakim mədəniyyətə özünəməxsus formada uyğunlaşır.
Mədəniyyətin hakim nümunələrini tamamilə inkar edən elementləri də onun ayrılmaz hissəsini təşkl edir, bu və ya digər mədəniyyətin	**Kontrmədəniyyət** termini ***Qərb mədəniyyətində 1960-cı ildə meydana çıxmışdır. Onu ABŞ sosioloqu*** **Teodor Rozzak** ***elmi dövriyyəyə daxil etmişdir***. Lakin

əsasında duran fundamental prinsiplərə qarşı çıxan belə sosiomədəni meylləri - **kontrmədəniyyət adlandırırlar**.	kontrmədəniyyətin meydana çıxmasını XX əsrin spesifik hadisəsi kimi qiymətləndirmək düzgün olmazdı. ***Dünya mədəniyyətində hakim mədəniyyətə qarşıdurma prosesi, yeni dəyərlərin yaranması daimi baş verir***. ***Məsələn, Roma imperiyasında xristianlıq, İntibah dövründə dünyəvi mədəniyyət, Maarifçilik dövrünün sonunda romantizm əslində kontrmədəniyyət kimi meydana çıxmışdı. İstənilən*** **yeni mədəniyyət** ***əslində*** **əvvəlki dövrün mədəniyyətinin böhranının** ***dərk olunması nəticəsində yaranır.***
Submədəniyyət və Kontrmədəniyyətin fərqləri:	**Submədəniyyətlər** öz qarşısında hakim mədəniyyəti dəyişdirmək məqsədini qoymur. Onlar hakim mədəniyyətə özünəməxsus formada uyğunlaşır. ***Məhz bununla submədəniyyət dünyanı dəyişdirməyə can atan kontrmədəniyyətdən fərqlənir.***

MƏDƏNİYYƏTİN YAYILMA SİSTEMİ:

TƏHSİL:	Məktəbəqədər təhsil; Məktəblər(orta və ali) və s.
KİV(***K****ütləvi* ***i****nformasiya* ***v****asitələri*):	TV, RADİO, İNTERNET(Google-ensiklopedik,informatik saytlar, Youtube, Sosial şəbəkələr (*Facebook* və b.)
MƏDƏNİ MÜƏSSİSƏLƏR:	Muzeylər, kitabxanalar, arxivlər ,sərgi salonlar və b.

Mənəvi dəyərlərin yayılma dərəcələri:

1	***Ümumbəşəri (zaman, məkan çərçivəsində);***
2	***Milli;***
3	***Sinfi-təbəqə;***
4	***Qrup-lokal;***
5	***Ailəvi;***
6	***Fərdi-şəxsi .***

<u>Mədəni irs və varislik</u> vəhdətdə olan <u>iki kateqoriya kimi</u> bir sıra ümumi cəhətlərə malikdir. Bunlar aşağıdakılardır:

1	Mədəniyyətin inkişafının ən ilkin çağlarında onun sinkretizmi, təsnif olunmaması, onların «elmlərin elmi» sayılan fəlsəfəyə aidliyi;
2	Müxtəlif dövr və xalqlarda, böyük mübahisəyə səbəb olan əbədi mövzuların (materializm ilə idealizmin mübarizəsi, şüurun həyata münasibəti, sosial ədalətlilik ideyaları və s.) nəsildən nəslə ötürülməsi;
3	Mədəni irsin ardıcıl toplanması və beynəlmiləlləşməsi. Onun təzahürü hər bir nəslin mədəni irsə yeni nəyinsə əlavə edilməsi ilə müəyyənləşir. Bu irs yazı, kitab nəşri, mətbuat, nəqliyyat və kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı nəticəsində ümumbəşəri xarakter kəsb edir;
4	Bəşəriyyətin son yüzilliklərdə kommunikasiya imkanlarının sürətli artımı əldə edilən mədəni irsin varisliyini daha da inkişaf etdirir. Məsələn, fotoqrafiyanın, video, audio, kino və s. köməkliyi ilə ötən tarixi dövrlərin mədəniyyəti, mədəni irsi haqqında ətraflı məlumat və bilik əldə etmək olur;
5	Varislikdən danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyətin incəsənət və elm kimi sahələrində varislik müxtəlif cür həyata keçirilir. İncəsənətdə hər bir müəllif əsərinə nəticə verərək tamamlayır. Bu, rəsm, kitab, mahnı və s. ola bilər. Bunların hər biri ayrıca sənət nümunəsi olduğuna görə varislik özünəməxsus məzmun kəsb edir. Elm və texnikada isə, varislik bir başqa cür məzmuna malikdir. Məsələn, amerikalı alim Norbert Vinerin (1894-1964) hesablama texnikası haqqındakı nəzəriyyəsi «kibernetika» adlı elmin yaranmasına səbəb oldu. Beləliklə, mədəniyyətdə varislik özünü bu formada da nümayiş etdirir.
6	Elm və incəsənətdə varisliyi fərqləndirən iki əsas məqam haqqında da danışmağa dəyər; elmdə edilən hər bir dövri kəşf özündən əvvəlkilər üzərində çevriliş xarakteri kəsb edir; incəsənət əsərləri isə, əbədi yaşardır.

III BÖLMƏ. DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİN TARİXİ

DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİN TARİXİ TİPLƏRİ

1	**İBTİDAİ-İCMA QURULUŞU MƏDƏNİYYƏTİ (E.Ə. IV MİNİLLİK)**
2	**QULDARLIQ CƏMİYYƏTİNİN MƏDƏNİYYƏTİ (E.Ə. V ƏSR)**
3	**FEODAL CƏMİYYƏTİN MƏDƏNİYYƏTİ (XIII ƏSRİN AXIRLARI)**
4	**RENESSANS VƏ REFORMASİYA DÖVRÜNÜN MƏDƏNİYYƏTİ (XIII - XVI- XVII Ə.)**
5	**BURJUA CƏMİYYƏTİNİN MƏDƏNİYYƏTİ (XVII - XIX Ə.)**
6	**MÜASİR MƏDƏNİYYƏT (XX - XXI Ə.)**

İBTİDAİ DÖVRÜN MƏDƏNİYYƏTİ:

ARXAİK MƏDƏNİYYƏTİN 3 MƏRHƏLƏSİ:	
1	**HETEROGEN(QEYRİ-YEKCİNS PLURALİZM)**
2	**HOMOGEN (YEKCİNS,DIFFERENSASİYA,COXSAYLI QRUPLAR)**
3	**HOMEOSTATİK(TABU)**

İBTİDAİ MƏDƏNİYYƏTİN MƏRHƏLƏLƏRİ:

"DAŞ DÖVRU"- MİLADDAN I MİLYARD 2 MİLLİON QABAQ-IV MİNİLLİK:	
1	**QƏDİM DAŞ DÖVRÜ-PALEOLİT** -2 MİLLİON İL QABAQ
2	**ORTA DAŞ DÖVRÜ-MEZOLİT**-2 MİLLİON İL QABAQ
3	**YENİ DAŞ DÖVRÜ-NEOLİT-**7 MİN İL QABAQ
"MİS DÖVRU"(ENEOLİT)-E.Ə.IV-II MİNİLLİK	
"TUNC DÖVRÜ"-E.Ə.II MİNİİLİYİN SONU-I MİNİLLİYİN ƏVVƏLİ	
"DƏMİR DÖVRÜ" –I MİN İL ƏVVƏL	

QƏDİM VƏ ANTİK MƏDƏNİYYƏTİ
IKIÇAYARASI MƏDƏNİYYƏTİ:

MESOPOTAMİYA (İKİÇAYARASI)MƏDƏNİYYƏTİ E.Ə.IV-III MİNİLLİK	
SUMER (KƏNGƏR"-ki-en-gir"-"etibarlı sahiblərin diyarı" mənasını verən) MƏDƏNİYYƏTİ	**DÜNYADA BİRİNCİ SİVİLİZASİYA SAYILIAN -SUMERLƏR , ONLARIN MƏDƏNİYYƏTİ VƏ İRSİ.** **DİL:*AQLUTİNATİV, SUMER DİLİNDƏ ADI SÖZ SIRASI: MÜBTƏDA-TAMAMLIQ – XƏBƏR;PRATÜRK; -SONRALAR TÜRKDİİLİ* QRUPLAR YARANDI :*ETRUSKLARTURANLAR,, XƏZƏRİLƏR, HUNLAR, TÜRKLƏR (ASİA, ALTAY TÜRKLƏRİ , AMERİKALI HİDULAR VƏ S.);*** ***SUMERLAR ÖZLƏRİNİ "SAG-GİG-GA "—* «QARABAŞLILAR» ADLANDIRIRDILAR;SELDƏN ƏVVƏL *DİLMUN* ADASINDA YAŞAYIRDILAR.** **SUMER YAZISI E.Ə. IV MİN.-MİXİ YAZILAR.-DÜNYADA ƏN QƏDİM YAZILARDIR:*SUMERLAR DÜNYADA BİRİNCİ TARİXİ POEMA "QIZIL ƏSR",BİRİNCİ ELEGİYALAR,BİRİNCİ KİTABXANA KATALOQU,QƏDİM TİBB KİTABLARI-DƏRMAN RESEPTLƏRİ, HİMNLƏR; BİRİNCİ ƏKİNÇİLİK TƏQVİMİ;ƏKİLƏN BİTKİLƏRİN QORUNMA ÜSÜLÜ;BALIQLARIN QORUĞU,ALTİ ONLUQ SİSTEMI,* MEMARLIQDA *-ZİKKURAT-YÜKSƏK PİLLƏLİ QALA(PİRAMİDA)*-(EN-**

MƏBƏDİN BAŞ KAHİNİ*,ENSİ-*MƏBƏDİN TƏMƏLİNİ QOYAN KAHİN) VƏ GÜMBƏZ, DİVAR VƏ TAVAN TAĞLARİ YARATMIŞDILAR.

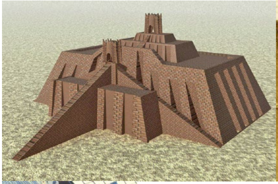
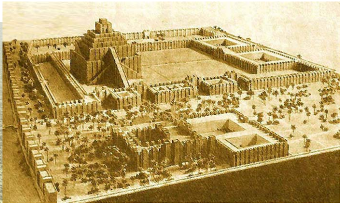

SUMER-MİXİ YAZILARI GENİŞ YAYILMIŞDIR:ÖN ASİYA,SURİYA,QƏDİM FARS VƏ B.DÖVLƏTLƏRƏ.

"**<u>GİLQAMIŞ HAQQINDA DASTAN</u>**":***URUK ŞƏHƏRİN ŞAXI GİLQAMIŞ (E.Ə.XXVIII Ə.)VƏ ONUN SÜLALƏSİ HAQQINDA TARİXİ YAZILAR***: **GİLQAMIŞ-** ***ADI İNSANIN*** VƏ ***NİNSU*** XANIM ***ALLAHIN(MƏLƏYİN) OĞLUDUR***.O ÖLMƏZLİYN SİRRİNİ TAPMAQ ÜCÜN BÜTÜN DÜNYANI GƏZİR VƏ **ENKİD** ADLI İNSAN İLƏ DOSTLAŞIR. BURADA HƏMÇİNİN DÜNYAVİ SEL HAQQINDA ƏFSANƏ VAR:ALLAHLAR(MƏLƏKLƏR)BÜTÜN YER ÜZÜNDƏ BÜTÜN CANLILARI VƏ İNSANLARI(GÜNAHLARINA GÖRƏ) MƏHV ETMƏK İSTƏYİRLƏR,YALNIZ BİR İNSANA – ***ZİUSUDRA(****ZİUDSUDRA)****YA ALLAH KÖMƏK EDİR,O ONUN MƏSLƏHƏTİ İLƏ BÖYÜK GƏMİ TİKİR , BAŞQA YERƏ GƏMİLƏ ÜZÜR, MƏSKAN SALIR.

BAŞQA BİR POEMA

"ATRAXASİS(TƏRCÜMƏ"MÜDRÜKLİYİ ÜSTÜNLÜK EDƏN"**) HAQQINDA POEM"-**

BURADA İNSANIN YARANMA HAQQINDA BİR RƏVAYƏT SÖYLƏNİR:ƏVVƏLLƏR ,İNSAN OLMAMIŞ VAXTDA, YER ÜZÜNDƏ ALLAHLAR(MƏLƏKLƏR) YAŞAYIRDILAR, AĞIR İŞLƏR GÖRÜRDÜLƏR(AĞIR ZƏMBİLLƏRİ DAŞİYİBLAR VƏ İŞLƏYİRDİLƏR).ƏZİYYƏTLƏRƏ DÖZMƏYİB,ONLAR GİLİ BİR AŞAĞI RÜTBƏLİ ALLAHIN(MƏLƏYİN) QANI İLƏ QARIŞDIRIB İNSANI YARADILLAR, BU İNSANA- ƏVƏZÇİ MƏHLUQA- ÖZ İŞLƏRİNİ YÜKLƏDİRDİLƏR. İNSANIN ƏSAS MƏQSƏDİ- YER ÜZÜNDƏ ALLAHLAR(MƏLƏKLƏR) ÜCÜN İŞLƏMƏK OLDU..**YAZILAR** -MİXİ YAZILARI.

SUMER ALLAHLARI(MƏLƏKLƏRİ):

ƏN MƏHTƏŞƏM VƏ GÜCLÜ ALLAHLAR(MƏLKLƏR):

AN-GÖYLƏRİN VƏ BÜTÜN ALLAHLARIN ATASI,***URUK ŞƏHƏRİN*** HİMAYƏÇİSİ;

ENLİL-KÜLƏK, HAVA ,YERİN VƏ GÖYÜN BÜTÜN MƏKANI, ƏKİNÇİLİYİN ,YER KURƏSİNİN ALLAHI.ONUN MƏBƏDİ-***NİPPUR ŞƏHƏRDƏ OLUB*** VƏ O ŞƏHƏRİN HİMAYƏÇİSİ İDİ;

ENKİ- ***EREDU ŞƏHƏRİN***

	HİMAYƏÇİSİDİR,OKEAN VƏ BÜTÜN ŞİRİN YERALTİ SULARİN ALLAHI(MƏLƏYİ); **NANNA**-AY ALLAHI (MƏLƏYİ)***VƏ UR ŞƏHƏRİN*** HİMAYƏÇİSİ, **İNANNA-*URUK ŞƏHƏRİN*** HİMAYƏÇİSİ, MƏHSULDARLIQ, SEVGİ VƏ HƏRBİ QƏLƏBƏ ALLAHIDIR(MƏLƏYİDİR); **UTU-**GÜNƏŞ ALLAHI, ***SİPAR VƏ LARSI ŞƏHƏRİN*** HİMAYƏÇİSİ, İSTİLİK VERƏN VƏ QİZMAR DÖZÜLMƏZ İSTİNİ GÖNDƏRƏNDİR**;** **NERQAL**- ÖLÜ DÜNYANIN VƏ TAUNUN ALLAHIDIR(MƏLƏYİDİR). ***SONRALAR SUMER DİLİ –İBADƏT VƏ ELM DİLİNƏ KEÇDİ*** **Dünya araşdirmalar:** 1. *Thomsen M.-L.* The Sumerian Language. — Copenhagen: Akademisk Forlag, 1984. — P. 70. — ISBN 87-500-3654-8. 2.Qurbansoy F.Azərbaycana göndərilən peyğəmbərlər.Monoqrafiya.-Bakı,2017,-S.126 3. Крамер, С. Н. Шумеры. Первая цивилизация на Земле / Пер. с англ. А. В. Милосердовой. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. — 383 с. 4. Otto Reriq.Prototürklər və Amerikalı hindular https://forum.ykt.ru/viewmsg.jsp?id=33600013 5. Oscar Stig Wikander «Maya and Altaic: Is the Maya Group of Languages Related to the Altaic Family», Ethnos 32, 1967, pp. 141-48. («Maya və altay dilləri: Maya və Altay dili qruplarına aiddilər?) 6.Latıpov F.R. Lemnos adasından Hərbi şöhrət abidəsinə qoyulmuş Şərqi Tirren kitabəsinin hərtərəfli linqvistik təhlili,(etrusklar haqqında) -Ufa, - "Poliqrafservis", - 2008, -S.48. 7.BakıxanovA.Q.Gülistan-i-İrəm.-Bakı,-Elm,-1991,-S..394 8.Qumilyov L.N. Xəzər ətrafındakı minillik, -B., -Azərnəşr, -1990 9.Qumilyov L.N. Xəzəryanın kəşfi, M., - Rolf, 2001

AKKAD MƏDƏNİYYƏTİ	**DİL**: FLEKSİV, SAMİ DİLLƏRİ QRUPU **AKKAD ALLAHLARI(MƏLƏKLƏRİ**): ƏN MƏHTƏŞƏM VƏ GÜCLÜ ALLAHLAR(MƏLƏKLƏR): **ANU-** GÖYLƏRİN ,BÜTÜN ALLAHLARIN ATASI; **EA-** OKEAN VƏ BÜTÜN ŞİRİN YERALTİ SULARİN ALLAHI(MƏLƏYİ); **SİN**-AY ALLAHI(MƏLƏYİ); **ŞAMAŞ-**GÜNƏŞ ALLAHI ,İSTİLİK VERƏN VƏ QİZMAR DÖZÜLMƏZ İSTİNİ GÖNDƏRƏNDİR; **İŞTAR-**,MƏHSULDARLIQ , SEVGİ VƏ HƏRBİ QƏLƏBƏ ALLAHIDIR(MƏLƏYİDİR).
BABİLİSTAN MƏDƏNİYYƏTİ	***SUMER-AKKAD SİVİLİZASİYALARININ DAVAMÇISI*** ; MƏRKƏZİ -**BABIL (TƏRCUMƏ “ALLAHIN QAPİSİ”)ŞƏHƏRİ** E.Ə.II MİN. **HAMMURAPİ-** BİRİNCİ BABİL ŞAHI,**ONUN “QANUNLAR MƏCƏLLƏSİ**”- NDƏ BABİL SAKİNLƏRİN İQTİSADİ ,HƏYAT TƏRZİ,ADƏTLƏRİ ÖZ ƏKSİNİ TAPMIŞDIR ***TAM AZAD VƏTANDAŞ - “AVİLUM***”ADLANIRDI ;**BABİL QALASİ-** ONUN HAQQINDA MÜXTƏLİF DİLLƏRİN YARANMASI RƏVAYTİ MƏŞHURDUR.
ASSURİYA MƏDƏNİYYƏTİ	**AŞURBANİPAL ÇARI-**E.Ə.VII Ə.- **NİNEVİY**ADA ONUN SARAYI YERLƏŞİRDİ. AŞURBANİPAL ÇARİ-COX SAVADLİ DÖVLƏT BAŞÇISI İDİ. **O *QƏDİM SUMER YAZI* ABİDƏLƏRİNİ TOPLAYIRDI VƏ ONLARIN MƏDƏNİYYƏTİNİ ÖYRƏNİRDİ.** **E.Ə.VI Ə. YENİ VAVİLONU FARSLAR –II KİR(E.Ə.530) HUCUM VƏ ZƏBT ETDİ.**

SUMER GİL YAZILARI

Yastı **gili** ovuc içinə götürüb, iti ucu müxtəlif ölçülü dörd **qamış** qələmlə yazırdılar(GIL+QAMIŞ). Qamışı yumşaq gilə batırıb çəkirdilər ki, izi düşsün. Sonra mətn yazılmış gili kölgədə qurudub və xüsusi təndirdə yüngülcə bişirirdilər. Əgər mətn böyük olurdusa, yaş gilləri bir-birinə calayandan sonra bütöv mətni bişirirdilər.

Qədim qaynaqlarda "Allah" sözü türkcə " " Tenqri"/"Tanrı"/"Taarı" və "İrab", müqəddəs məfhumunu bildirən "ıduk" sözündəki "ıd"– göndərmək mənasını bildirir. Sumer dilində Tenqri 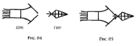-Din.Gir. (dingir) kimi yazılırdı. Qədim türk dilində "**elçi**", "**Peyğəmbər**" isə "**yalavac**" adlanırdı. "Tanrı kələfini//kələyini kəssin" (Allah göylə rabitə olan ipini qırsın)- çox qədim dövrlərə aid qarğışda "Allah" əvəzinə "Tanrı" sözü işlənib.Təəssüf ki Sovet dövründən sonra dilimizdə "ac-yalavac" şəklində qalan söz birləşməsi camaatın öz Peyğəmbərinə mənfi münasibətini əyani əks etdirir. (Son onilliklərdə "Allah" əvəzinə "tanrı" demək dəbə düşüb**). İmişli** bölgəsində *Arazboyu düzənlikdə* **Yalavac** adlı kənd mövcuddur. 1933-cü ildə bu oykonim Talavaclı kimi qeydə alınıb. Düşünürük ki, doğrusu elə Yalavaclı olmasıdır. XIX yüzillikdə **Yalavac** adlı Şabran düzündə qışlaq olmuşdur**. Yusif Xas Hacib Balasaqunlu** 1070-1015) يوسف البالساغوني حاجب خاص) ömrünün son iki ilində yazdığı "**Qudatqu-biliq**" (**Səadətli olmaq elmi**) poemasındakı "**Mühəmməd yalavac – xəlayiq başı**" misrasında **Peyğəmbərimizin İslam xalqlarının başçısı olduğu söyləyir**.

Qurbansoy F.Azərbaycana göndərilən peyğəmbərlər.Monoqrafiya.-Bakı,2017,-S.126

QƏDİM MİSİR MƏDƏNİYYƏTİ
E.Ə. IV MİNİLLİK

1.	**FİRON KULTU**
2	**DİN:COXALLAHLIQ /MƏLƏKKLƏR :** ***PTAH***-SU,YER,DÜNYƏVİ DÜŞÜNCƏ,BÜTÜN CANLILARIN YARADICISI -ONU YERDƏ ***APİS ADLI ÖKÜZ*** TƏMSİL VƏ XİDMƏT EDİRDİİ; ***RA***-GÜN ALLAHI; **QEB**-YER ALLAHI; **NUT**-GÖY ALLAHI; ***OSİRİS***-ÖLƏN VƏ YARANAN TƏBİYYƏTİN ALLAHI; ***TOTU***-YAZI VƏ AY ALLAHI; ***MAAT***-HƏQİQƏT VƏ NİZAM ALLAHI VƏ S.
3	**ÖLƏN DÜNYA KULTU-*PİRAMİDALAR,SƏRDABƏLƏR VƏ S.(Misirlilər yer üzündə həyat ücün yaşamırdılar-yalnız tərk edən Qlən dünya ücün yaşayırdılar,ona görə Piramidaları və başqa yaşayış evlərini ölü dünyada yaşamağ ücün tikirdilər)*** 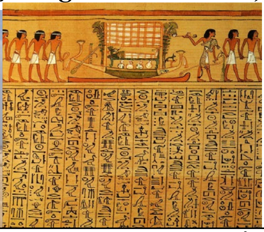
4	<u>**YAZİ-*İYEROGLİFLƏR***(DEŞİFRƏNİ **JAK ŞAMPİLYON** ETMİŞDİR- 1822 İLDƏ);</u> ***PERQAMENT VƏ DAŞ ÜZƏRİNDƏ YAZILAR:DUALAR, FİRONLARIN,MÜDRÜKLƏRİN OĞULLARA, ŞAGİRDLƏRƏ NƏSİYYƏTLƏRİ;NAĞILLAR,POVESTLƏR,MAHNİLAR.***
5	**ELMLƏRİN İNKİŞAFI** :***RİYAZİYYƏT***:1 İL-365 GÜN,3 FƏSİLƏ BÖLÜNÜR –HƏR FƏSİL 4 AYA ; ***TARİX :"FİRONLARIN XRONOLOJİ TARİXİ***" YAZILMIŞDİ;***TİBB, MEMARLIQ VƏ S.***
6	**MƏKTƏBLƏR**:.E.Ə.III-II ***YAZARLAR(KATİBLƏR) ÜCÜN ÜMÜMTƏHSİL MƏKTƏB:OXU,YAZI,SAY,BƏDƏN TƏRBİYƏSİ;*** ***ALİ MƏKTƏBLƏR: HƏRBİ MƏKTƏB(HƏRBİ QOŞUNLARIN BAŞÇISI),HƏYAT EVİ MƏKTƏBİ.***

QƏDİM HİND MƏDƏNİYYƏTİ:

HARRAPA MƏDƏNİYYƏTİ : E.Ə.IV MİNİLLİK-II MİNİLLİK ORTALARINDA, ***SƏNƏTLƏRİN İNKİŞAFI,*** ***ŞAHMAT VƏ ŞAŞKİ OYUNLARI İCAD OLUNMUŞDUR.*** **MOHENCO-DARO MƏDƏNİYYƏTİ :** E.Ə II-III MİNİLLİK ***GÖZƏL PLANLAŞMIŞ ŞƏHƏR-2-MƏRTƏBƏLİ KƏRPİC EVLIƏR,KANALİZASİYA SİSTEMİ,ŞƏHƏR HAMAMI –HOVUZ İLƏ VƏ HAVAQIZDIRICI İLƏ.*** **HƏR 2 MƏDƏNİYYƏTİN YAZİSİ:400 YAXIN PİKTOGRAFİYA(TƏSVİRİ YAZI) NÜMÜNƏLƏRİ TAPILMIŞDİ.**
İNDOARİYALARIN VEDA MƏDƏNİYYƏTİ (ZƏRDÜŞTLÜK MƏDƏNİYYƏTİN TƏSİRİ): E.Ə II MİNİLLİK **VEDALAR**-(SANSKRİT.-“***BİLİKLƏR***”)-SANSKRİTLƏ YAZILMIŞ HƏRBİ,HAKİMİYYƏT UĞRUNDA MÜBARİZƏ,YARADICI ƏMƏK MÖVZULARINA HƏSR EDİLMİŞ ƏSƏRLƏR. ***VEDALAR 4 TOPLU*** TƏŞKİL EDİR:**RİQ-VEDA**(HİMNLƏR KİTABI), **SAMA-VEDA**(RİTUAL VƏ MAHNI TOPLUSU), **YADCUR-VEDA**(QURBANVERMƏ ZAMANI DUA FORMULALARI), **ATHARVA-VEDA** (MAHNI VƏ NƏĞMƏ QARĞIŞLAR) ***HƏR BİR VEDA***-ƏNƏNVİ ***TƏFSİRƏ***-B**RAHMANA** MƏNSUB OLMUŞDU. VEDANIN DİNİ-FƏLSƏFİ TƏFSİRLƏRİ:**UPANİŞAD**-ÖYÜD-NƏSİHƏTLƏR;VƏ **ARANYAK**-***UPANİŞPAD*** VƏ ***BRAHMANI*** BİRLƏŞDİRƏN MƏNBƏ. **QƏDİM HİND –VEDA** MƏDƏNİYYƏTİNDƏ “**MAHABHARATA**”(BHARAT NƏSLİNİN BÖYÜK MÜHARİBƏSİ) VƏ “**RAMAYANA**”(RAMANIN QƏHRAMANLIQLARI HAQQINDA HEKAYƏLƏR)-E.Ə.I MİNİLLİYİN II YARISINDA-DİNİ,FƏLSƏFI, ƏXLAQI MƏSƏLƏLƏRİ HƏLLİNDƏ KİTABLAR. ***ƏSƏRLƏRİN QƏHRƏMANLARI***: **KRİŞNA** VƏ **RAMA** HİND DİNİ PANTEONUNA **VİŞNA** ALLAHININ TƏCƏSSÜMÜ KİMİ DAXİL OLMUŞDUR.**VEDA,MAHABHARATA VƏ RAMAYANA**-MÜDRİKLİYİN ENSİKLOPEDİYASI HESAB EDİLİR.Konfusiy,Aristotel, Kant və b.əsərlərində səslənən “Özünə məsləhət bilmədiyini başqasına da bilmə” ***VEDA ALLAHLARI:*** **İNDRA**-GÜC,MƏHSULDALIQ ALLAHI,O GÜNƏŞİ,GÖYÜ,

YARADIB,ŞAİRLƏRƏ KÖMƏK EDİR;
VARUNA-HAKİM VƏ QANUNU QORUYAN;
AQNİ-*ALOV ALLAHI*,O BİR KAHİN TƏRƏFİNDƏN ONU GÖYLƏRDƏN OGURLAYIB:
SAMA-YAĞIŞ VƏ MÜQƏDDƏS İÇKİNİN ALLAHI

BRAHMANİZM:
E.Ə. I MİNİLLİK
BRAHMA-GENİŞ OKEANDA ÜZƏN **QIZIL YUMURTADAN** ***YARANMIŞDİR***,***ONUN DÜŞÜNCƏ GÜCÜ*** YUMURTANI **2 HİSSƏYƏ-SƏMA VƏ YERƏ**-BÖLÜR,HƏYATIN YARANMA PROSESİNDƏ-***SU,OD,TORPAQ,HAVA,EFİR,ALLAH,****ULDUZ,ZAMAN,RELYEF,İNSANLAR-KİŞİ VƏ QADIN,HEYVANLAR VƏ BİTKİ* YARANIR.

BRAHMANİZMDƏ-**SANSARA**-(RUHUN İNSAN BƏDƏNİNƏ TƏCƏSSÜMÜ)-**YENİDƏNDOĞULMA NƏZƏRİYYƏSİ** TƏŞKİL EDİR.

VARNALAR(SANSKRİT "KEYFİYYƏT,RƏNG")- İLK QULDARLIQ DÖVLƏTİN FORMALAŞMASINDA İNSANLARIN HÜQUQ,VƏZİFƏ,İCTİMAİ VƏZİYYƏTİNƏ GÖRƏ AYRI-AYRI QRUPLARA BÖLÜNMƏSİƏ SƏBƏB OLDU:
1.**BRAHMANLAR(KAHİNLƏR)**-DİN XADİMLƏR VƏ RAHİBLƏR;
2.**KŞATRİLƏR**-HƏRBİCİLƏR,ŞAHLAR,KNYAZLAR;
3.**VAYŞİLƏR**-ƏKİNÇİLƏR,SƏNƏTKARLAR,VƏ TACİRLƏR;
4.**ŞUDRALAR**-ƏN AŞAĞI İSTEHSALÇILAR KÜTLƏSİ VƏ ƏSASƏN,TABEÇİLİKDƏ OLAN ƏHALI.

MAHADHA-MAURİ MƏDƏNİYYƏTİ:
E.Ə.IV-II ƏSRLƏR
MAHADHA-MAURİ SÜLALƏSİ-BÖYÜK MƏDƏNİ TƏRƏQQİSİ İLƏ **HİNDİSTANDA VƏ BÜTÜN ŞƏRQDƏ TANINMIŞDIR.**
MAURİ GÖRKƏMLİ ŞAHI-**AŞOKA**(B.E.Ə.273-232) *BUDDİZMİ*-DÖVLƏT DİNİ ELAN ETMİŞDİR VƏ BİR COX KİLSƏ,COXSAYLI MƏBƏD,MONARX BİRLİKLƏRİ YARADMIŞDIR.ONUN DÖVRÜNDƏ 80 MİN TÜRBƏ İNŞA EDİLMİŞDİ.YARIMDAİRƏVİ TÜRBƏLƏRİN YUXARISINDA DƏFN ÜCÜN YER

AYRILMIŞDI.**AŞOKANIN SARAYI** GÖZƏL MEMRLIQ SƏNƏTİDİR.

ÇAYNİZM- PEYĞƏMBƏR **ÇİN MAHAVİR**(E.Ə.599-528)- EVİ,AİLƏSİNİ TƏRK EDƏN ASKET 13 İLDƏN SONRA HƏYATA QALİB OLUR –(ÇAİN-"QALİB OLMAQ")-YANİ **KARMA-**DAN AZAD OLUR VƏ **NİRVANAYA(ƏBƏDİ XOŞBƏXTLİYƏ)** CATIR. ORTODOKSAL ÇAYNİLƏR HƏYATIN AXIRINDA QEYİMDƏN VƏ QİDADAN İMTİNA EDİRDİLƏR.

ÇAYNİLƏR *BRAHMAN ALLAH PANTEONU,QURBANGƏTİRMƏ MƏRASİMİİ,VARNALAR SİSTEMİNDƏN* **İMTİNA ETDİLƏR**.

BUDDİZM-E.Ə.V ƏSR.***ƏSASINI QOYAN-REAL TARİXİ ŞƏXS*** – ***ŞAXZADƏ*** **SİDDHARTHA QAUTAMA**(E.Ə.623-544).29 YAŞINDA O HƏYATIN BAŞQA –SƏRT VƏ DƏHŞƏTLİ TƏRƏFİNİ -XOŞBƏXT OLMAYAN QOCANI,XƏSTƏ PROKAZALI ADAMI, RAHİBİ , ÖLÜNÜ GÖRÜR VƏ GÖZƏL HƏYAT YOLDAŞINDAN,AİLƏSİNDƏN(SEVİMLİ OĞLUNDAN) VƏ VARLI HƏYATINDAN İMTİNA EDİR. SONRA ŞƏRİN SƏBƏBİNİ TAPARAQ,SƏRT ASKET HƏYATINI SÜRƏRƏK, NİRVANAYA ÇATIR VƏ BUDDA(SANSKRİT.-"İŞIQLI", HƏQİQƏTİ VƏ YENİ HƏYATI GÖRƏN) OLUR.40 İL O BUDDİZMİ TƏBLİQ EDİR VƏ ONUN DAVAMÇILARI ARTİR.

BUDDANIN 4 NƏCİB HƏQİQƏTİ:

1.HƏYAT-İSTİRABDIR.

2.İSTİRABIN SƏBƏBİ-İNSANLARIN SONSUZ İSTƏKLƏRƏ, ZÖVQƏ,ƏYLƏNCƏYƏ,EHTİRASLI MEYLƏRƏ,YAŞADIĞI HƏYATIN ÖZÜDÜR;

3.İNSANIN ÖZÜ-ÖZÜNƏ QALİB GƏLMƏKLƏ İSTİRABLARDAN XİLAS OLA BİLƏR,ÇÜNKİ HEC NƏYİN AXIRI YOXDUR;

4.İSTİRABLARDAN QURTARMAQ ÜCÜN İNSAN GƏRƏK BUDDANIN GÖSTƏRDİYİ YOLLA GETSİN.

KUŞAN-QUPT MƏDƏNİYYƏTİ:

I-III Ə.

KUŞAN İMPERİYASI **KANİŞKİ** (78-123)HÖKÜMDARIN DÖVRÜNDƏ YÜKSƏK ZİRVƏYƏ ÇATMIŞDIR. DIL: **KUŞAN DİL-**

ŞƏRQİ İRANIN ŞİMAL YARIMQRUPUNA AİDDİR. ***DİN:BUDDİZM İDİ.***

QUPTLARIN DÖVRÜNDƏ ELM İNKİŞAF ETMİŞDİR,XÜSUSİLƏ DƏ ASTRONOMİYA.YERİN KÜRƏ ŞƏKLİNDƏ OLMASI HAQQINDA İDEYALAR SƏSLƏNMİŞDİR. SƏMA EKVATORUNA GÖRƏ GOY CİSİMLƏRİNİN HƏRƏKƏTİ HAQQINDA CƏDVƏLLƏRİN TƏRTİBİNƏ GENİŞ YER VERİLDİ.QƏDİM HİND RİYAZİYATÇILARI DÜNYA ELMİNƏ ƏSASLI TÖVSİYƏLƏR VERMİŞDİLƏR:RƏQƏMLƏRİN SIFIRDAN BAŞLAMAQLA 10-LUQ SAY SİSTEMİ TƏRTİB OLUNMÜŞDUR.KİMYADA: ONLAR METALLARIN TERMİK AŞILANMASI ÜSULU İSTİFADƏ EDİRDİLƏR.GÖRKƏMLİ HƏKİMLƏR **CAVAKA** (B.E.Ə. V-IV ƏSR),**CARAKA**(E.Ə. I ƏSR)**CƏRRAHİYYƏ** ƏMƏLLİYYATLARI ZAMANI KEYLƏŞDİRMƏ ÜSULUNU TƏDBİQ ETMİŞ, 200-DƏN ARTIQ TİBBİ ALƏTDƏN İSTİFADƏ ETMİŞDİLƏR.

QƏDİM ÇİN MƏDƏNİYYƏTİ:

DAOSİZM(LAO-TZİ)-E.Ə. VI-V ƏSRLƏR. **"LAO-TSİ"- "DAO VƏ DO HAQQINDA KİTAB"-"DAO"-** ***YOL;NİZAM,MƏNA,QANUN*; DAO-*DAİMİ, VAHİD,DƏYİŞMƏYƏN YOL*;"DO"-*İNSANIN LƏYAQƏTLƏRİ.*** DÜNYA-XİRDA,BÖLÜNMƏYƏN MADDİ HİSSƏCİKLƏRDƏN İBARƏTDİR. DÜNYA ƏKS TƏRƏFƏ KECİR:KÖHNƏ-TƏZƏYƏ;ƏYRİ-DÜZƏ; LAO TSININ FİKRİNCƏ,*İNSAN HEÇ NƏYİ DƏYİŞDİRƏ BİLMİR* VƏ **<u>ÖZ YOLU İLƏ GETMƏLİDİR</u> .*LAO TSI NƏZƏRİYYƏSİ:"HEÇNƏ ETMƏMƏK,HƏR ŞEY DAO-ALLAHIN İZNİLƏ BAĞLIDIR*"** ***LAO TSİ TƏLİMİ: "RUH ÖLMƏZDİR"***
KONFUTSİÇİLİK(KONFUTSİ)-E.Ə.551-479 İLLƏR **KONFUTSİ(KON-MÜƏLLİM)-KUN-TZİ**. ***KONFUTSİ TƏLİMİ VƏ ELMI MÜHARİBƏLƏRİN QARŞISINI ALMIŞDIR VƏ KİÇİK DÖVLƏTLƏRİ BİRLƏŞDİRMİŞDİR .ONUN ƏSAS İSTİQAMƏTİ:CƏMİYYƏTDƏ VALİDEYİNLƏRƏ,BÖYÜKLƏRƏ,HÖKÜMDARLARA HÖRMƏTLƏ YANAŞMAQ.ONLARA SADİQ OLMAQ,BÖYÜKLƏRİN SÖZLƏRİNİ EŞİTMƏK VƏ QƏBUL ETMƏK.O YUXARL TƏBƏQƏYƏ ÜSTUNLÜKLƏ VƏ HÖRMƏTLƏ YANAŞIRDI .***
MOİZM- E.Ə. V ƏSR **KOFUTSİÇİLİYƏ *ƏKS TƏLİM.*** **MODİ: *RƏHBƏR VƏZİFƏLƏRƏ XALQDAN NÜMAYƏNDƏLƏR SEÇİLMƏK TƏKLİF EDİRDİ.O MÜDRİK"ÜMÜMBƏŞƏRİ MƏHƏBBƏTƏ VƏ QARŞILIQLI XEYRƏ" ƏSASLANIRDI.***
BUDDİZM- E.ƏŞ Vİ-V ƏSRLƏR. **BUDDİZMİN KONSEPSİYASI**-HƏYAT –ƏZABLAR VƏ İSTİRABLARDIR. İNSAN - HƏYAT SEVİNCLƏRİNDƏN İMTİNA ETMƏLİDİR VƏ BÜTÜN HİSSLƏRİNİ ÖZÜNDƏ BÖĞMALIDIR-ONDA BÜTÜN ÇƏTİNLİKLƏRƏRƏ QALİB GƏLMƏK OLAR.

"İndi **Pelasklar** ***(Egey dənizdə yaşayan "Pelas","pelasiyalar", "xalq"-Balkan xalqların prototürkləri idi, onları bu ərazidə "tirren"lılar adlandırırdılar (Bizans imperiyasından sonra fonoevolusiya təsirindən onları "Belarlar","Bulqarlar" kimi adlandırdılar) - Roma imperiyasında və Yunanıstanda əvvəllər yaşıyan tirren=turan, etrusk, troya - türkdilli xalqlardır; Pifaqor,Asklepiy,Platon,Homer-onlar həmçinin turk-tirren xalqına aid idilər;"Alp"-etrusk-tirren dilində-qəhraman, pəhlaəvan, qoşun başçısı, sərkərdə;"Alpan"-qəhraman; "Arqos"-bərəkətli;"Larissa"= "La aris"-bəy, boyük(vəzifə) tərcümə olunur)*** **Argosda** yaşayan, **Alosın, Alopın** *və* **Traxinanın** çox yerlərini **məskan salan adamlarını sadalayacağam** ...

"**Döyüşən Pelasiyalar qəbilələrə Hippophooy rəhbərlik edirdi**, onlar təpəli **Larissanın** bərəkətli tarlalarında yaşayırdılar".

Homer "İlliada",680,840

QƏDİM YUNAN MƏDƏNİYYƏTİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ:

1.	**KRİT-MİKEN DOVRÜ(E.Ə.XXX-XII ƏSRLƏR):** Minoy və MİKen mədəniyyətləri; ilk dövlətlərinin meydana çıxması; dənizçiliyinın inkişafı; Qədim Şərqin mədəniyyətləri ilə ticarət və diplomatik əlaqələrin qurulması; orijinal yazının yaranması. **DORİY MƏDƏNİYYƏTİ (E.Ə.XIII-VI ƏSLƏR):** Doriy polislərəri, ilk növbədə, istehsalın kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı ilə xarakterizə olunurdu. Eyni zamanda, Doriy əyalətləri arasında Korinf, Egina, Megara kimi inkişaf etmiş ticarət və sənətkarlıq mərkəzləri var idi. Sparta - ən məşhur Doriy polisidir, uzun müddət hərbi baxımdan ən güclü Yunan dövləti idi. Spartada sadə bir həyat tərzi, hərbi şücaət və vətəndaşların nizam-intizamı ən uzun müddət saxlanıldı.
2.	**HOMER DÖVRÜ(E.Ə.IX-VIII ƏSRLƏR):** H***omer*** "İlliada","Odisseya " poemalar (e.ə.vııı).Troya müharibəsi.
3.	**ARXAİK DÖVR (E.Ə. VII-VI ƏSRLƏR)** Arxaik yazılar,***Qəhrəmanlar,miflər:Herakl,Persey***; Aqnostika;***Pifaqor***-riyaziyatçı,astronom,musiqi nəzəriyyəçi; ***Qeraklit***-filosof,***Parmenid***-filosof.
4.	**ELLİN DÖVRÜ(E.Ə. IV ƏSRİN AXIRINCI RÜBÜ II ƏSRİN ORTALARI) DÖVLƏT POLİSLƏRİN SÜQUTU.ELLİN DÖVLƏTLƏTRİ,** **İSKƏNDƏR MAKEDONİYA İMPERİYASİ(ONUN**

	ÖLÜMÜNDƏN SONRA) Yunan nədəniyyəti və dili; Ellin evi; Məktəblər və kitabxanalar tikilir.***İskəndər kitabxanası;*** Məbədlər;freskalar; ***Selevk Nikatorın*** imperiyası-***Selevkilər imperiyası***.
5.	**KLASSIK DÖVR(E.Ə.V-IV ƏSRLƏR)DİNİN, BÜTPƏRƏSTLİYİN VƏ DÜNYAVİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN QOVUŞMASI** ***Perikl***-Afinalı dövlət xadimi, Afina demokratiyasının "qurucu atalarından" biri, məşhur orator və hərbi lider; ***Sokrat***-filosof, ***Demokrit***-filosof(atom- atomistika-haqqında nəzəriyyə); ***Hippokrat***-həkim; Faciə-Tragediya:***Esxil***(Orestea),***Sofokl***(Edip);***Evridip***(Medea;Fedra); Komedia:***Aristofan***(Sülh;Lisostrata;Qurbağalar;Plutos); Tarix:***Fukidid*** "Peloponness muharibəsinin tarixi"; Heykəltaraşlar:***Fidiy***;***Miron***; Rəssam :***Apolodor***.
6.	**POLİSİN KRİZİS DÖVRÜ(E.Ə.İV ƏSR (431-404) AFİNA-SPARTA.** **PELOPONNESS MÜHARİBƏSİ** Fəlsəfi məktəblər: **Kinik məktəbi-*Antisfen,Diogen Sinoplu***: ***xeyirxaqlıq***-şərdən qacmaq; azlıq ilə bəhrələnmək; müstəqil qalmaq; mədəniyyətdən, ailədən, mülkdən, hökümətdən, cəmiyyətdən, qaydalardan imtina etmək; **Gedonistlər-*Aristipp***,- həyatda həzz almaq üçün öz hisslərinə əsaslanaraq,onlara rəhbərlik etmək. ***Platon***(**Platon Akademiyası**) və ***Aristotel*** filosofları; ***Plotin***-xrisian teoloqu; ***Demosfen***-ritorika-natiqliq sənəti; heykəltaraşlar:***Praksitel,Skopas,Lisip***.

QƏDİM YUNAN MƏDƏNİYYƏTİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ:

1.	**AONİSTİKA-RƏQABƏT PRİNSİPİ**
2.	**AZADLIQ HİSSİ-ELLİN HƏYAT TƏRZİ KİMİ**
3.	**ALLAHLAR VƏ QƏHRƏMANLAR HAQQINDA ƏFSƏNALƏR**
4.	**KALOQATİYA PRİNSİPİ ("KOLOS"GÖZƏL,"KAYQOTOS"-CƏSUR SÖZÜNDƏN GÖTÜRÜLÜB). NƏSİL DƏYİŞİKLİYİNDƏ YETİŞƏN BƏDƏN VƏ MƏNƏVİ KAMİLLİYİN HARMONİYASI**
5.	**MƏDƏNİYYƏT-HƏYAT ÜSLUBU KİMİ**

QƏDİM ETRUSK VƏ ROMA MƏDƏNİYYƏTİ:

1.	**ETRUSK MƏDƏNİYYƏTİ E.Ə.** I MİN. ***MƏRKƏZİ VƏ ŞİMALI İTALİYA*** 1.***ETRUSKLAR* ŞƏHƏR-DÖVLƏT FEDERASİYASI *ROMALILARDAN ƏVVƏL YARADIBLAR.*** 2.***ETRUSKLAR* ŞƏHƏR MEMARLIĞIN ƏSASINI QOYMUŞDULAR*:*** ***KÜCƏLƏRİN DƏQİQ PLANLAŞMASI;*** ***DAŞ DİVARLAR VƏ BİNALAR-DÜNYANIN 4 TƏRƏFİNƏ İSTİGAMƏTLƏNDİRİLMƏSİ + ŞİMAL,CANUB,QƏRB,ŞƏRQ;*** ***ONLAR MEMARLIĞA YENİ ÜSLUB GƏTİRDİLƏR:*** **BİNALARIN QAPILARI, PƏNCƏRƏLƏRİ TAĞLI (ARKALI) VƏ TAVANLARI, DAMLARI GÜMBƏZ FORMASINDA** TİKİRDİLƏR; 3.***ETRUSKLAR* ROMA RƏQƏMLƏRİNİ**: **I ,V,X(ƏL İŞARƏSİ ƏSASINDA)** ,HƏMÇİNİN **LATIN ƏLİFBASINI İCAD** ETMİŞDİLƏR; ***MƏDƏNİ ABİDƏLƏR*:*SƏRDABƏLƏR* DİVARÜSTÜ ŞƏKİLLƏRLƏRLƏ BƏZƏNİLİRDİ; *PORTRETLƏR* REALİZM ÜSLÜNÜ İLƏ TƏSVİR EDİLİRDİ;** 4.**ETRUSK DİLİ-*TÜRK DİLİ QRUPUNA AİDDİR;ETRUSKLARIN 10 MİNƏ YAXIN YAZILARI VAR.*** **ETRUSKLARIIN** MƏKANI- **TROYA -** DAĞIDANDAN SONRA ***ENEY*** ORADAN QAÇIR(“**ENEİDA” VERGİLİY**(ONUN ANASI ETRUSK OLUB) və ***Latisiyada(Latiniya***) şahın qızına evlənir.Eneyin oğlu yeni şəhər- AlbaLonga tikir.Eneyin davamçısı 14-cu şah ***Numitorun*** qızı ***Silvia Marsdan***(Müharibə Allahı-Mələyi) ***2 ekiz oğlan(Romul və Rem)*** doğur. Uşaqları Tibr çayına atılır,amma onlar ölmür –dalğalar qardaşları sahilə atır və ***dişi canavar onlara süd verir***.Sonralar Romulu və Remi coban böyüdür.Uşaqlar böyüyəndən sonra Numitor babasının yanına Alba Longaya gəlirlər və yeni şəhər tikillər (Tibrın yanı-burada onları körpə olarkən suya atmışlar).Qardaşlar ***şəhərin adını öz adi ilə qoymaq istəyirlər***,***onlar sözləşirlər və Romul Remi öldürür.*****Marsın** və Silviyanın oglu **Romul *şəhərin adını Roma*** qoyur və onu idarə edir.

	 ROMA ŞƏHƏRİN ƏSASI 753 İL E.Ə. ETRUSK ROMUL QOYDU.
2.	**ÇARLIQ DÖVRÜ** E.Ə. VIII-E.Ə. VI ƏSRİN ƏVVƏLİ; **DİN**:ƏVVƏL **ANİMİSTİK,TOTEMİZM-*KAPİTOLİK DIŞI CANAVAR; SONRALAR*-ANTROPOMORFİZM –*YUPİTERİN*** MƏBƏDİ; **ALİ KAHİNİ-*PONTİFİK*-** YIĞINCAĞLAR, QƏRARLAR- HƏRBİ İŞLƏRƏ GÖRƏ TƏQVİM TƏRTİB EDİRDİ. **ROMADA ETRUSK DÖVRÜ-510 İL E.Ə. QURTARIR. ROMALILAR-ETRUSK MƏDƏNİYYƏTİN VARİSLƏRİ OLDULAR.**
3	**ROMALILAR:RESPUBLİKA DÖVRÜ** E.Ə.510-27 İLLƏR ***CƏNUB VƏ ŞİMAL APPENİN BİRLƏŞİR ;YUNAN MƏDƏNİYYƏTİ VƏ ƏLİFBASI ƏSAS OLUR;*** ***ROMA HÜQUQİ***: “**12 CƏDVƏLİN QANUNLARI**”; ***ROMA NATİQLİK SƏNƏTİ;*** ***ROMA QOŞUNLARI***: ***LEGİON-***3-6 MİN PİYADA QUŞUNLARI;SONRALAR: ***MANİPULLLAR,TSENTURİONLAR,KOQORTA –NIN YARANMASI***. ***ROMA İMPERİYASININ DİKTATORLARI***:***SEZAR(100-44İL E.Ə);SULLA(138-78 İL E.Ə.);*** ***YUNAN ALLAHLARIN(MƏLƏKLƏRİN) MƏNİMSƏMƏSİ***:***YUPİTER-ZEVS*** VƏ S.; ***HÜQUQ HAQQINDA QANUN***;

	RİTORİKA-SİSERON; **ROMA TƏHSİLİ II- I E.E.Ə.**:RİYAZİYYƏT, MUSİQİ, FƏLSƏFƏ, RİTORİKA, POEZİYA; **KATON**-"***CULTURE"=KULTURA***(KƏND TƏSƏRÜFATI MODELİ ƏSASINDA MƏDƏNİYYƏTİN KULTİVASİYASI – (**Mark Katon əsərində "Torpaqçılıq" "De agri cultura liber"**); **MEMARLIQ**-***AKVEDUK***—SU BORUSU İLƏ KÖRPU ,***BAZİLİKA***-MÜQƏDDƏS MƏBƏD,***AMFİTEATR***;***BETONIN*** İCADI,YERALTİ KOLLEKTOR;**TERMALAR**-HAMAM;***TRİUMFAL ARKASI.***
4.	**ROMA İMPERİYASI DÖVRÜ** **E.Ə.27 İL-B.E.476 İL** **ƏRAZİ: ŞƏRQİ ARALIQ DƏNİZİ,ŞİMALI AFRİKA,AVROPA.** ***STOİSİZM-300-cü il e ə. Afinada yaranan fəlsəfə məktəbidir. Stoiklər təbiəti Tanrı hesab edirdilər. Düşünürdülər ki, insanlar öləndə, üzlərini itirən enerjilər yenidən Allahı təşkil edən enerji kütləsi tərəfindən mənimsənilir (udulur). Stoiklərin fikrincə, ən böyük yaxşılıq təbiət qanunlarına uyğun həyat sürmək:ZENON KİTİYALI;SENEKA; MARK AVRELİY;*** ***EPİKURLIQ(Epikurizm) - Epikur və onun davamçılarının fikirlərinə əsaslanan bir fəlsəfi doktrinadır. Epikurun sözlərinə görə, ən yüksək yaxşılıq -fiziki ağrı və narahatlığın olmamasını, ölüm qorxusundan və ölüm dünyasında baş verənlərə laqeyd olmaq ,görünən tanrılardan qurtulmağı və həyatdan ləzzət almaqdır.*** **MƏRKƏZ**:ROMA,İSKƏNDƏRİYYƏ,AFİNA,KARFAGEN ŞƏHƏLƏRİ. **ELM VƏ TƏHSİL**:***TRAKTATLAR***: ***STRABON, PTOLEMEY***-"TƏBİİ TARİX"- BURADA COĞRAFİYA, BOTANİKA, ZOOLOGİYA, MİNERALOGİYA ƏKS OLUNUR; ***PLİNİY***(qədim Roma ensiklopedisti və dövlət xadimi; "Təbiət Tarixinin" müəllifidir), ***QALEN*** (HƏKİM), **ƏDƏBİYYATÇILAR**:***VERGİLİY***"ENEİDA",***HORASİY, OVİDİY***"METAMORFOZALAR"; ***TİT LİVİY*** "ROMANIN TARİXİ"; ***PUBLİUS KOMELİUS TATSİTUS*** (Qədim Roma tarixçisi)"ANNALLAR","TARİX". I-IIƏ.B.E. ***KOLİZEY-AMFİTEATR; PANTEON-"ALLAHLARIN MƏBƏDİ***" **395 İL İMPERİYA QƏRBƏ(ROMA) VƏ ŞƏRQƏ(KONSTANTİNOPL-YUNAN) BÖLÜNÜR.** **İMPERATOR KONSTANTİN XRİSTİANLIĞI 313-Cİ İLDƏ TƏSDİQ EDİR.**

ŞƏRQ VƏ QƏRB MƏDƏNİYYƏTLƏRİN FƏRQLƏRİ VƏ OXŞARLIQLARI

ŞƏRQ VƏ QƏRB İNTİBAHI(MARİFÇİLİK)	
SƏRQ: **İSLAM SİVİLİZASİYASI VII-XVI Ə.**	**QƏRB**: **AVROPA İNTİBAHI XIII-XVI Ə.** **AVROPA MAARİFÇİLİK DÖVRU XVIII Ə.**
ANTİK DÖVRUN HUMANİST İDEYALARI	
ŞƏRQ: IX ƏSR – ƏL-MAMUN MÜSƏLMAN XƏLİFİ (786-808): ZƏRDÜŞTLİK DİNİN BƏRPASI ÜCÜN-**ANTİK YUNAN MƏNBƏLƏRDƏ-ARİSTOTEL, PLATON VƏ B.ƏSƏRLƏRİNİ TƏRCÜMƏ ETDİ VƏ YUNAN MƏDƏNİYYƏTİ İLƏ ŞƏRQİ TANIŞ ETDİ**. *.**BAĞDADDA "BEYT-ÜL-HİKMA"-AKADEMİYASINI*** YARADTI(BURADA BÖYÜK OBSERVATORİYA VƏ KİTABXANA İŞLƏYİRDİ-QƏDİM YUNAN VƏ QƏDİM ROMA RİSALƏLƏRİ(TRAKTATLARI) TƏRCÜMƏ EDİRDİLƏR:QƏDİM YUNAN VƏ ROMA DİLLƏRİNDƏN-SURİYA DİLİNƏ,SONRA ƏRƏB DİLİNƏ).***BAĞDADDA DOKTOR RAZİ***,COGRAF ***YAQUT***,TARİXÇİ ***AL-MASUDİ***,SƏYYAH ***İBN-FADLAN***, FİLOSOFLAR ***AL-KİNDİ,AL-FARABİ*** İŞLƏYİRDİLƏR.BAĞDADDA KAĞIZIN İSTEHSALATI,(***ŞƏRQDƏ***) BİRİNCİ APTEKLƏR,XƏSTƏXANALAR AÇILMIŞDIR.(**ABBASİ XƏLİFLƏRİ-*BAĞDADDA*,ƏMƏVİ XƏLİFLƏRİ**-ƏVVƏL ***DƏMƏŞQDƏ-SURİYADA***,SONRALAR-***İSPANİYADA*** (FES-DƏ **BU-İNANİYA** *MƏDRƏSƏ-UNİVERİTET(XIV)* **,FATİMİ XƏLİFLƏRİ(FATİMİLƏR)**-***QAHİRƏDƏ***-(***MƏDRƏSƏ*** **ƏL-AZHAR -**	**QƏRB**:***İNCƏSƏNƏTDƏ, ƏDƏBİYYATDA*** **- İNTİBAH-*İTALİYA*(*LEONARDO DA VİNÇİ,MİKELANGELO, DANTE,PETRARKA VƏ B*.),*ŞİMALI AVROPA(YAN VAN EYK, RUBENS, REMBRANDT VƏ B.*) XIII-XVI ƏSRLƏR** DƏ YARANDİ. ***BÜTÜN İNCƏSƏNT ƏSƏRLƏRDƏ İNSAN VƏ ONUN MÖHTƏIƏMLİYİNİ ƏKS OLUNDU***.

QAHİRƏDƏ),**AZƏRBAYCANDA MARAĞA OBSERVATORİYASİ(NƏSİR-ƏD-DİN TUSİ**). **QURANI-KƏRİMİN** ***ƏSAS İSTİQAMƏTİ – İNSAN VƏ ONUN KAMİLLƏŞMƏ PROSESİDİR.***	
ELM VƏ TƏHSİL, UNİVERSİTETLƏR, KİTAB.	
IX-XVI ƏSRLƏR ŞƏRQDƏ MƏSCİDİN YANINDA **MƏKTƏBLƏRİN,MƏDRƏSƏLƏRİN(UNİVERSİTETLƏRİN,AKADEMİYALARIN)** ***AÇİLMASI-BÜTÜN ELMLƏRİN İNKİŞAFINDA BÖYÜK TƏKƏN VERDİ.BURAYA -BİLİKLƏR ALMAQ ÜÇÜN QƏRBDƏN GƏLİRDİLƏR VƏ SONRALAR AVROPADA MARİFCİLİK İŞİ GENİŞ YAYILDI, UNİVERSİTETLƏR AÇILDI. ORADA ŞƏRQ TƏHSİLİNİN BİLİKLƏRI, ELMİ İXTİRALARI DAVAM EDİLDİ.*** **ŞƏRQDƏ LUGƏTLƏR VƏ ENSİKLOPEDİK , MƏLUMAT KİTABLAR YAZILDİ**:***MAHMUD QAŞQARİ "DİVANİ LÜĞƏT İL-TÜRK" (TÜRK XALQLARIN LÜĞƏTİ)-XI ƏSR; ABDULLAH YAQUB "MUCAM ƏL-BULDAN"(ŞƏHƏRLƏR ÜZRƏ ENSİKLOPEDİK LÜĞƏT) -XII ƏSR; ƏL-İDRİSİ "TAKVİM ƏL-BULDAN"(ŞƏHƏRLƏRİN TƏQVİMİ)-XII ƏSR; AL-BİRUNİ "TAXKİK MƏ'MALİK HİND"(HİNDİSTANA AİD COĞRAFİ, TARİXİ,ETNOQRAFİK ENSİKLOPEDİYA) VƏ "QİYMƏTLİ METALLAR HAQQINDA BİLKLƏR VƏ MƏLUMAT YİĞIMI"-X ƏSR; İBN XORDADBEH"KİTAB ƏL-MƏSALİK VƏL MƏMALİK"(YOLLAR VƏ DÖVLƏT HAQQINDA KİTAB-BURADA AZƏRBAYCANA AİD MƏLUMAT VAR) -X Ə.;İBN SİNA "TİBB ELMİNİN QANUNU"(TİBB ELMİNİN ENSİKLOPEDİYASI)-X ƏSR; RAZİ "HAVİ"(HƏR ŞEYİ ƏHATƏ EDƏN KİTAB)-TİBB ENSİKLOPEDİYASI;***	**XV ƏSR-KİTAB ÇAPI. QƏRBDƏ KİTBLAR KÜTLƏ ÜÇÜN MARİFLƏNMƏ MƏNBƏSİ İDİ. Şimali Almaniyada ilk mətbəə Frankfurtda, sonra Lübekdə, Leyptsiqdə, Erfurtda və s. qurulmuşdur. Vyanada ilk mətbəə 1482-ci ildə açılmış, 1491-ci ildə isə çap ücün istifadə olundu. XV əsrin sonlarında Almaniyada 50-dən çox mətbəə və 200-dən çox çap edənlər var idi. XVIII ƏSR AVROPA MAARİFÇİLİK DÖVRU.TƏHSİLİN İNKİŞAFI.ENSİKLOPEDİYALARIN YARANMASI-JAN JAK RUSSO VƏ B. Maarifçilik əsri -**

COĞRAFİYA,ASTRONOMİYA TRİQONOMETRİYA HAQQİNDA CƏDVƏLLƏR-*“ZİNC”ADLANIRDI - NƏSİRƏDDİN TUSİ “ZİNC ELXANİ”- MARAĞA OBSERVATORİYANIN ASTRONOMİK KATALOQU-XIIIƏSR; CABİR BİN HAYAN(721-805)-KİMYANIN ƏSASINI QOYMUŞDUR; ƏL-XOREZMİ- “HİSAB ƏL-CABR VƏL MUKABALA”(KÖCÜRMƏLƏRİN VƏ İXTİSARLARIN HESABLANMASI)- ƏL-CABRİN ƏSASINI QOYMUŞDUR-VIII -XIX Ə.; İBN XƏLDUN(1332-1406) ”MÜQƏDDİMƏ”-SOSİOLOGİYANIN,İQTİSADİYYATININ,MƏDƏNNİYƏTŞÜNASLIĞIN,TARİXŞÜNASLIĞIN ƏSASINI QOYMUŞDUR; SADİQ BƏY AFŞAR “QANUN AS-SUVAR”(RƏNGARLIQ HAQQINDA ENSİKLOPEDİK TRAKTAT)-XVII ƏSR VƏ S.*; ***İNCƏSƏNƏTİN*** BÜTÜN NÖVLƏRİ İNKİŞAF ETDİ.VƏ **KİTAB MİNİATÜRÜN MƏKTƏBİ-*TƏBRİZDƏ,HERATDA*** VƏ B.ŞƏHƏRLƏRDƏ GENİŞ YAYILDI. ***KİTAB MİNİATÜRÜ*- QİYMƏTLİ ƏL İŞİ ƏSƏR İDİ, ONA GÖRƏ KİTAB -KİTABXANA EMALATXANALARINDA NADİR NÜSXƏ KİMİ YARANIRDİ VƏ O GENİŞ KÜTLƏ ÜCÜN YALNIZ ƏLYAZMALAR FORMASINDA YAYILIRDI.**	Avropa mədəniyyəti tarixində elmi, fəlsəfi və ictimai düşüncənin inkişafı ilə əlaqələndirilir. Bu intellektual hərəkat rasionalizmə və sərbəst düşüncəyə söykənirdi.XVIII əsrin elmi inqilabının təsiri altında İngiltərədə başlayaraq bu hərəkat Fransa, Almaniya, Rusiya və digər Avropa ölkələrinə yayıldı.
MÜQƏDDƏS KİTABLAR	
QURANİ-KƏRİM *İSLAM ŞƏRQ* DÜNYASI ÜCÜN MÜQƏDDƏS KİTAB,HƏYAT TƏRZİDİR,ONUN QANUNLARI HÜQUQİ STATUSİ İLƏ FƏRQLƏNİRDİ,ONUN YAZILARİ VƏ TƏFSİRLƏRİ ELMİN VƏ ƏDƏBİYYATIN İNKİŞAFİNDA BÖYÜK ROL OYNADİ VƏ İSLAM SİVİLİZASİYANIN ƏHALİSİ BAŞQA DİLLƏRLƏ BƏRABƏR QURAN DİLİNDƏ YANİ ƏRƏB DİLİNDƏ DANIŞIB,YAZIRDILAR,	QƏRB DÜNYASINDA-**İNCİL/BİBLİYƏ-** YALNIZ ELİTAR OXUNMUŞ SFERA ÜCÜN AÇİQ İDİ. KÜTLƏ ÜCÜN O ANLAŞILMAZ VƏ BAŞA DÜŞÜLMƏZ

	MÜQƏDDƏS KİTAB İDİ. MƏHS BUNA GÖRƏ İSLAHATÇILAR BİBLİYANI AVROPA DİLLƏRİNƏ TƏRCUMƏ ETMƏSİNİ TƏLƏB EDİRDİLƏR.
BÖYÜK COĞRAFİ KƏŞFLƏR	

MƏQRİB ÜSLUBU-İSLAM MƏDƏNİYYƏTİN İNCİSİ

100 il ərzində Ərəb xülafəti Məhəmməd peğəmbərin bir qolu olan Əməvilər idarə edirdilər. Dəməşq-Ərəb hökumətinin paytaxtı olub (Məkkə isə Ərəb hökümətinin siyasi paytaxtı kimi qalırdı). Dəməşq gözəl sarayları, məscidləri, su kəməri və fontanları ilə məşhur idi. Sonralar Əməvilər İspaniyaya köçərək, burada *İspan-Portuqal-Ərəb mədəniyyətini* bir neçə əsrlər boyu yaradırlar. Məhz bu dövrdə memarlıqda yeni - **məqrib üslubu** yaranır. Onun əsas forması – ***palmanın obrazından götürülmüş***: ərəb tikililəri palma meşəsinə bənzədilirdi. Məqrib incəsənəti Şimalı Afrikada və Əndalusda (İspaniyanın Cənubu) XI-XV əsrlərdə çiçəklənir. Məqrib incəsənəti memarlığın, rənkgarlığın və heykəltəraşlığın dekorativ formalarından, xəttatlıqdan, ornamentdən, təbiətin elementlərindən, su incəsənətindən, poetik sözündən mürəkkəb vəhdət yaratmışdır. Məqrib incəsənətində ***sütünlar*, *tağlar*** (arka) və ***künbəzlərdən*** istifadə edilirdi. Müsəlman dünyasının bir sıra reqionlarında müxtəlif tipli tağlara (arka) üstünlük verilirdi**:** ***nal formalı*** - Suriyada, Misirdə, İspaniyada, Azərbaycanda; ***ox formalı*** - İranda; ***üçkünclü*** - Mərakeşdə, İspaniyada, Əlcəzairdə; ***bir-birinə keçən tağlar*** *isə* - İspaniyada. Məqrib memarlığının incisi *Əlqambradır*, o İspaniyada Qranadanın (Əl-Viranın) kənarında ucalır.Ərəb məscidlərinin gözəl memarlığı, xüsusən namaz qılınan otaqlarda,bu hiss olunur - burada saysız sütunlar sıx olan meşəyə bənzəyir. Müsəlman şəhərlərində şəhər ətrafı qala divarlarında ***ribatlar(şəhristan)*** yaranırdı. Burada məscidlər, karvan-saraylar və başqa binalar (Bakı, İçəri şəhər) yerləşirdi. İslam şəhərlərində çoxu öz ənənəvi şəhərsalma strukturunu və orta əsrlər memarlıq, dekorativ incəsənətinin abidələrini qoruyub saxlamışdır.

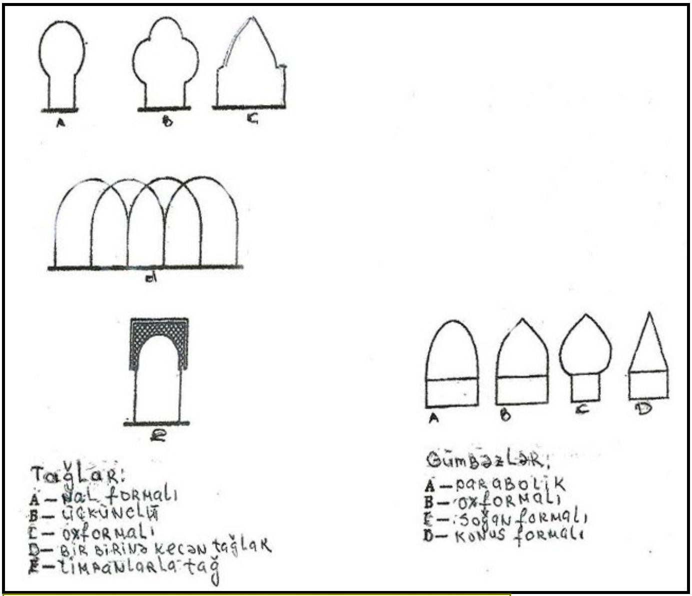

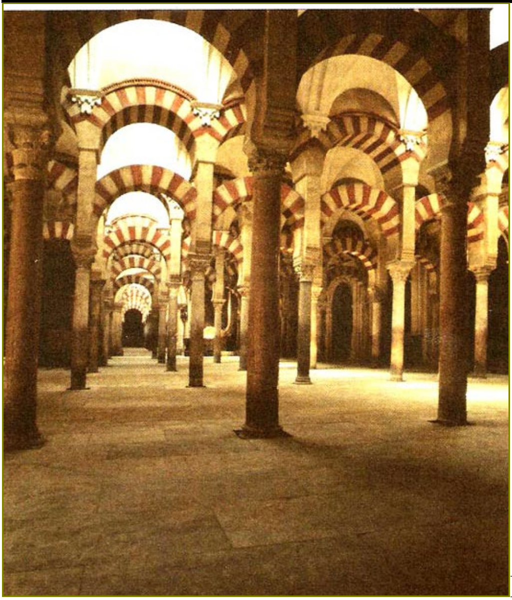

Kordova-Cami məsçidi

Müsəlman memarlığının əsas və vacib xüsusiyyətlərindən biri də ibadət üçün tikilən bina *məsciddir*.

AVROPA RENESSANSİN(İNTİBAHIN) XRONOLOJİ MƏRHƏLƏLƏRİ:

PROTORENESSANS(İNTİBAH ÖNÜ) ***XIII-XIV ƏSRLƏR İTALİYA***
ERKƏN İNTİBAH ***XV ƏSR İTALİYA***
ALİ İNTİBAH ***XV ƏSRİN 80-CI - XVI ƏSRİN 90-Cİ İLLƏRİ İTALİYA***
SONUNCU İNTİBAH ***XVI ƏSRİN SONUNA QƏDƏR. İTALİYA:FLORENSİYA- ŞİMALİ İNTİBAH: AMSTERDAM VƏ B.***

XVI ƏSRDƏ AVROPADA İSLAHATLAR(REFORMALAR)

Avropa Reformasiyanın əsas mədəni-tarixi istiqamətləri:	
1	**Bürger-burjuaziya istiqaməti(M.Lüter-alman,İ.Kalvin-fransız)**
2	**Kral-knyaz istiqaməti**
3	**Xalq-anatobolist istiqaməti(T.Münser-alman)**
XVII əsr Reformaçılar(İslahatçılar) Dini xadimlərın(Vatikanda) qoyduğu qanunlara qarşı **Martin Lüter,J.Kalvin,T.Müncer və b.**-tərəfindən **islahatlar**=**reformalar**	
1.İslahatçılar **İncili/ Bibliyanı ana dilinə tərcümə** edirdilər(amma dini xadimlər və yuxarı təbəqə onlara qarşı çıxırdı);	
2. İslahatçılar **İndulgensiya(*dini xadimləri tərəfindən insanların günahlarını bağışlanması*)** qarşı çixirdılar;	
3 İslahatçılar tələb edirdilər: **Allah və insanların arasında vasitəci olmamalıdır (o yoxdur).**	
4. İslahatçılar **Dini xadimlərin riyakarlığına**(adi insanlar əzablı ,istirablı həyət kecirməlidir,amma kilsə xadimləri isə onların sayına varlanırdılar), **pozğunluğa, mənəviyyətsizliyinə qarşı mübarizə edirdilər.**	

MÜQƏDDƏS SƏMAVİ KİTABLAR:

ZABUR- ***DAVUD PEYĞƏMBƏRƏ*** ALLAH TƏRƏFİNDƏN GÖNDƏRİLMİŞDİR(DİNİ ƏSATİRƏ GÖRƏ)
TÖVRAT- ***MUSA PEYĞƏMBƏRƏ*** AİD EDİLİR VƏ YAHUDİLƏRİN DİNİ KİTABI SAYILIR
İNCİL/BİBLİYA-*İSA PEYĞƏMBƏRİN* ADI İLƏ BAĞLIDIR VƏ XRİSTİANLIĞIN DİNİ KİTABIDIR
QURANI-KƏRİM-İSLAM(*İSLAM-ƏRƏB.DİLİNDƏ "SÜLH" DEMƏKDİR*) DİNİN KİTABIDIR.***MƏHƏMMƏD PEYĞƏMBƏRƏ*** ALLAH TƏRƏFİNDƏN NAZİL OLMUŞDUR. O AXIRINCI QANUNVERİCİ PEYĞŞMBƏR İDİ.***QURANİ-KƏRİM*** –İNSANLARIN KAMİLLƏŞMƏSİNDƏ BÜTÜN MÜQƏDDƏS KİTABLARININ MƏCMUASI VƏ NƏTİCƏSİDİR.

AZƏRBAYCANDA PEYĞƏMBƏRLƏR:

NUH PEYĞƏMBƏR-AZƏRBAYCANDA-**NUH**-Cİ-VAN-DA-QƏMİQAYA İLƏ MƏSKAN SALAN ALLAHIN ELÇİSİDİR. Bibliyadakı adı "Noydur"- "Ağlamaq" mənasını verir, ərəbcə "növhə" də bu sözlə bir kökdəndir. Musəvilərin hesabına görə, Nuh Peyğəmbər Adəmin yaranmağından hesablanan tarixlə 729-cı ildə (m.ö.4490-cı il) dünyaya gəlib, 950 il yaşayıb, miladdan öncə 3540-cü ildə Naxçıvanda vəfat edib. Sim, Xam və Yafəsin atasıdır. Bu üç oğlundan irqlər və qövmlər törəyib. Yafəs (ivritcə יפת Yafət, latınca Iapheth, ərəbcə يافث Yafis, yunanca Ιάφεθ) türklərin ulu babası sayılır. Bu məntiqlə, ilkin türklərin Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsindən çıxdığını deməyə tam haqqımız var. Naxçıvanda Nuh Peyğəmbərin məqbərəsi yerləşir
ZƏRDÜŞT(İBRAHİM) PEYĞƏMBƏR-*AZƏRİLƏR QƏBİLƏSİNDƏNDİR (ATASI AZƏR*)(QURANI-KƏRİMDƏ: 6 SURƏ,74 AYƏT; 21 SURƏ,ƏNBİYƏ,53-57 AYƏLƏR; 19 SURƏ,MƏRYƏM,42 -48 AYƏLƏR, 26 SURƏ "ŞÜARA" 69-82 AYƏLƏR) **- *QOBUSTAN,SURAXANI, BAKI ŞƏHƏRLƏRİNDƏ ZƏRDÜŞT İBADƏTKAHLARIN YAYİLMASI VƏ MƏRKƏZİ OLUB.***
XIZIR PEYĞƏMBƏR-***MƏSKANI-XIZIR (BEŞBARMAQ) DAĞLARI,XƏZƏR DƏNİZİ;TÜRKDİLLİ XƏZƏRİLƏR TAYFASI ONUN ADİ VƏ MƏSAKAN SALAN YERİ İLƏ BAĞLIDIR-ONLARIN PEĞƏMBƏRİDİR*** ; QURANI-KƏRİMDƏ (27 SURƏ,NƏML,40 AYƏ, 18 SURƏ,KƏHF,60 -92 AYƏLƏR) ONDAN BƏHS EDİR
MUSA PEYGƏMBƏR- *XIZIR PEYĞƏMBƏRƏ* GÖRƏ VƏ MÜDRÜKLİYİ ÖYRƏNMƏK ÜCÜN AZRƏBAYCANA-XIZIR DAĞA

GƏLİR
ZÜLQƏRNAYN(MAKEDONİALI İSKƏNDƏR)-*XIZIR PEYĞƏMBƏRƏ* GÖRƏ AZRƏBAYCANA-XIRIZ DAĞA ,HƏMÇİNİN ÖLMƏZ SU- İÇMƏK ÜCÜN GƏLİR.
CƏRCİS PEYĞƏMBƏR(MÜQƏDDƏS GEORGİY)(*KAPADOKİYADA DOĞULUB)*-BEYLAQANA-ALBANİYA *GƏLİR VƏ BURADA VƏFAT EDİR.PEYĞƏMBƏRİN BEYLAQANDA MƏQBƏRƏSİ MÖVCUDDUR.*
İDRİS PEYĞƏMBƏR(*MİSİRİN MEMFİS ŞƏHƏRİNDƏ ANADAN OLUB*)-O 188 ŞƏHƏR SALIB,ASTRONOMİYA,ASTROLOGİYANI BİLİB. O BAKIDA ZODİAK SİSTEMİNİ TƏRTİB EDİB (İsveç alimi Karl Qotlib Şvarts (1757-1824) “Le Zodiaque” (“Zodiak”) adlı traktatını Parisdə iki dəfə: 1807-1809-cu illər arası nəşr etdirib. Onun qənaətinə görə, bürclər vahid kompleks kimi 40-cı Şimal en dairəsində yerləşən **Xəzər sahilində, Bakıda *müşahidəçi astronom*** tərəfindən miladdan öncə2800-1400-ci illərdə sistemə salınıb. O vaxt Bakıdan bürclər necə görünübsə, ən qədim ulduz xəritəsində də elə çəkilib. Müxtəlif baxış nöqtələrindən fincanın ağzı tam dairə, ellips və ya düz xətt kimi də görünə bilər. Qeydə alınmış qədim ulduzların yerdüzümü, Yer kürəsinin başqa yerindən yox, məhz bizim ərazidən elə görünüb. (QURANİ-KƏRİM,19 SURƏ,MƏRYAM,56-57 AYƏLƏR): “Kitabda (Qur’anda) İdrisi də yad et! **O, həqiqətən, büsbütün doğru danışan kimsə (siddiq) - bir peyğəmbər idi. Biz onu yüksək bir məqama (Cənnətə, yaxud dördüncü göyə) qaldırdıq.”**
İLYAS PEYGƏMBƏR-Türk xalqlarının **Əlləz** adlandırdıqları Peyğəmbərin Bibliyadakı adı **İlyadır,** ərəblərdə ona **İlyas** deyilir. Süleyman Peyğəmbər dünyasını dəyişəndən sonra, dövləti İuda və İsrael adlı iki qismə parçalanır. İnsanlar Musa Peyğəmbərin gətirdiyi dini unudub bütpərəstliyə doğru gedən vaxt onlara İlyas Peyğəmbər göndərilir. Bir Peyğəmbər kimi miladdan öncə 874- 841-ci illərdə 33 il fəaliyyətdə olmuşdu. “El yatıb Elləz qalxıb” el misalında elin dərdini çəkən Peyğəmbərin fəaliyyəti işıqlanıb. Əvvəllər Xızı, indi Siyəzən bölgəsinində qədimlərdə bir olmuş iki kənd bu Peyğəmbərin adını daşıyır. Yuxarı Əlləz və Yanıq Əlləz kəndləri bu kəndin qədimliyindən xəbər verir. Çox təəssüf ki, rəsmi sənədlərdə kəndin adı bir “l” hərfilə yazılır. Bu kənddə yerləşən bulaqların yeraltı mərtəbəli memarlıq həlli başqa heç bir yerdə rast gəlinmir Kəndin koordinatları: 40°57′45″ şm. e.48°57′54″ ş. u. və 40°57′45″ şm. e. 48°57′54″ ş. u. Saat qurşağı: UTC+04:00

AZƏRBAYCANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRİN SİNTEZİ

İBTİDAİ ARXAİK MƏDƏNİ YYƏT	**ANTİK MƏDƏNİ YYƏT**	**ORTA ƏSRLƏR MƏDƏNİ YYƏTİ**	**YENİ DÖVRÜN MƏDƏNİ YYƏTİ**	**MÜASIR AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ**
İBTİDAİ-ARXAİK, TÜRK, ZƏRDÜŞT AZƏRİ, ELLİN,YAHUDİ, XRİSİTAN, İSLAM,ÇİN,MONGOL, QƏRBİ AVROPA, RUS, SOVET,ÜMUMDÜNYA MƏDƏNİYYƏTLƏRİ				

AZƏRBAYCAN İBTİDAİ MƏDƏNİYYƏTİ

DAŞ DÖVR MƏDƏNİYYƏTİ 1500 İL QABAQ-E.Ə.VI-IV ƏSRLƏR	
ÇAYDAŞ MƏDƏNİYYƏTİ **QURUÇAY MƏDƏNİYYƏTİ** **AŞEL MƏDƏNİYYƏTİ** **MUSTYE MƏDƏNİYYƏTİ**	-QƏDİM İNSAN(AZIXANTROP); -İBTİDAİ- İCMA QURULUŞU; -OVCULUQ VƏ YIĞICILIQ; -HOMO SAPİENS; -İZAFİ MƏHSULUN MEYDANA CIXMASI; -KOLLEKTİVLƏRİN MİQRASİYASI VƏ ETNİK QOVUŞMALAR; -ƏKİNÇİLİK,MALDARLIĞIN VƏ KERAMİKANIN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI; -QOBUSTAN QAYAÜSTÜ TƏSVİRLƏRİ; -İNSANIN **MİSDƏN İSTİFADƏSİ**
TUNC DÖVR MƏDƏNİYYƏTİ E.Ə.İV MİNİLLİYİN İKİNCİ YARISI-II MİNİLLİYİN SONU	
KÜR-ARAZ MƏDƏNİYYƏTİ **NAXCIVAN MƏDƏNİYYƏTİ** **XOCALI-GƏDƏBƏY MƏDƏNİYYƏTİ** **QAYAKƏND-XOROÇAY MƏDƏNİYYƏTİ** **TALIŞ-MUĞAN MƏDƏNİYYƏTİ**	-ƏKİNCİLİK VƏ MALDARLIQ; -DULUSÇULUQ VƏ METAL EMALI; -ƏHALİNİN ARTMASI; -İLK BÖYÜK TAYFA İTTİFAQLARIN YARANMASI; -HƏRBİ TOQQUŞMALAR; -SOSİAL VƏ ƏMLAK TƏBƏQƏLƏŞMƏSİ; -İBTİDAİ-İCMA QURULUŞUNUN TƏNƏZZÜLÜ.

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN XÜSUSIYYƏTLƏRI:

ARXAİK-TOTEMİSTİK İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ
QURD GÖRÜŞÜNÜN ÖKÜZ MİFİZMİ İLƏ ÇARPAZLAŞMASI. ŞİR-CƏSARƏT RƏMZİ KİMİ. ERKƏN XAQANLIQ-ANAXAQANLIQ VƏ ATAXAQANLIQ,ELƏCƏ DƏ DAŞ PLİTƏLƏR VƏ ABİDƏLƏR,ÜMÜMTÜRK DÜNYASI. XIZIR PEYGƏMBƏR –XƏZƏR DƏNİZİN SAHİLİNDƏ XƏZƏRİLƏR(TÜRKDİLLİ XALQLAR),SONRALAR HUNLAR VƏ B.).
ZƏRDÜŞTLÜK-ZƏRDÜŞT PEYĞƏMBƏRİN DİNİ ,SONRALAR MAQLARIN DİNİ TƏLİMİ,XEYİR VƏ ŞƏR DÖVRU.MİDİYA,QOBUSTAN,BAQAVAN(BAKI),MUGAN.
ELLİN MƏDƏNİYYƏTİN YAYILMASI-MAKEDONİYALI İSKƏNDƏR VƏ YUNAN MƏDƏNİYYƏTİ(YUNAN ALLAHLARIN (MƏLƏKLƏRİN) YAYILMASI)
XRİSTİANLIĞIN YAYILMASI. ALBANİYA-AZƏRBAYCANIN ŞİMALI
İSLAM MƏDƏNİYYƏTİ

AZƏRBAYCAN ORTA ƏSR İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ:

I MƏRHƏLƏ: III-XI ƏSRLƏR	**ŞİRVANŞAHLAR;XƏZƏRİLƏR; SASANİLƏR İRANI, ƏRƏB XİLƏFƏTİ VƏ SƏLCUK İMPERİYASI. ƏHATƏ:ANTİK ZƏRDÜŞT-MİDİYA VƏ YUNAN QULDARLIQ, XƏZƏRİLƏR MƏDƏNİYYƏTİNDƏN,XAÇPƏRƏST VƏ İSLAM FEODAL MƏDƏNİYYƏTİNƏ DOĞRU;**
II MƏRHƏLƏ: XII-XVI ƏSRLƏR	**ŞİRVANŞAHLAR, ELDƏGİZ VƏ SƏFƏVİLƏR DÖVLƏTLƏRİ. ƏHATƏ: AZƏRBAYCAN İNTİBAH ADINI ALMIŞ YENİ FEODAL KLASSİK İSLAM MƏDƏNİYYƏTİNİN YÜKSƏLİŞİ. BU, KLASSİK İSLAM MƏDƏNİYYƏTİ ÇƏRCÇİVƏSİNDƏ MÜXTƏLİF ETNİK İCMALARIN ŞÜURU, DAVRANIŞI VƏ HƏYAT TƏRZİNİN UNİVERSALLAŞMASIDIR.**
III MƏRHƏLƏ: XVII-XVIII ƏSRLƏR	**FEODAL PƏRAKƏNDƏLİYİ DAXİLİNDƏ. RUSİYA DÖVLƏTİNİN TƏRKİBİNDƏ. ƏHATƏ: FEODAL İSLAM MƏDƏNİYYƏTİNDƏN YENİ ZAMANƏNİN NOVASİYALI AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNƏ KEÇİD. RUS VƏ DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏSİRİ ALTINDA ƏNƏNƏ VƏ YENİLİKLƏRİN İNTENSİV SİNTEZİNİN PROSESİ.**

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ:

1.	**SİVİLİZASİYADAN,DÖVLƏTÇİLİYDƏN QABAQ-** **İBTİDAİ –İCMA QURULUŞU.** **PİKTOQRAFİK YAZI. PALEOLİT,MEZOLİT VƏ NEOLİT DÖVRLƏR** 2 MİLLİON İL QABAQ-E.Ə.IX Ə.
2.	**MƏDƏNİ İNKİŞAF DÖVRÜ-ANTİK DÖVLƏTLƏRİ:MANNA,MİDİYA,ATROPATENA,ALBANİYA** E.Ə.IX Ə.- B.E.III Ə.
3.	**FEODAL MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞMASI** **ŞİRVANŞAHLAR ,SASANİLƏR İRANI, ƏRƏB XİLƏFƏTİ VƏ SƏLCUK İMPERİYASI.** III-X Ə.
4.	**<u>YENİ AZƏRBAYCAN FEODAL MƏDƏNİYYƏTİN ÇİÇƏKLƏNMƏSİ AZƏRBAYCAN İNTİBAHI</u>** XII-XVI Ə**.**
5.	**FEODAL DÖVRDƏN – YENİ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNƏ- YENİ ZAMANA KEÇİD** XVIII ƏSR
6.	**<u>AZƏRBAYCAN DEMOKRATİK RESPUBLİKANIN(AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİN</u>) DÖVRÜ-** **(BİRİNCİ RESPUBLİKA DÖVRÜ)** XX Ə.1918-1920
7.	**<u>AZƏRBAYCAN SOVET SOSİALİST RESPULİKASI</u> DÖVRÜ** **(İKİNCİ RESPUBLİKA DÖVRÜ)** XX Ə.1920-1990
8.	***MÜSTƏQİL*** **<u>AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI</u>** **MÜASİR MODERNLƏŞMİŞ DEMOKRATİK DÖVRÜ:** **(ÜCÜNCÜ RESPUBLİKA DÖVRÜ)** 1991 Cİ İL.DƏN BU GÜNƏDƏK.

XX ƏSR SSRİ MƏDƏNİYYƏTİ

SSRİ XX ƏSRDƏ - TARIXİ MƏRHƏLƏLƏR:	
1.**İQTİSADİ: YENİ İQTİSADİ SİYASƏT DÖVRÜ"NEP"- 20-Cİ İLLƏR XX Ə.**	**MAARİFÇİ PROLETAR MƏDƏNİYYƏTİ "PROLETKULT "-** ***20-30 İLLƏR XX Ə.- SAVADSIZLIĞIN ARADAN QALDIRILMASI (LİKBEZ). MUZEYLƏR,TEATRLAR, SİLAH PALATASI VƏ S. DÖVLƏT MÜLKİYYƏTİN NƏZDİNƏ DAXİL OLMASI, MİLLƏŞDİRİLMƏSİ.***
2.MƏNƏVİ:"STALİNİZM SÜQUTU" DÖVRÜ- 50-60-Cİ İLLƏR	**BƏDİİ MƏDƏNİYYƏTİN VƏ BÜTÜN SİSTEMIN İNKİŞAFI(*STALİNİN ÖLÜMÜNDƏN SONRA)***
3.İNFORMASİYA:"SOVET REJİMİNİN SÜQUTU" DÖVRÜ- 1985-1991-Cİ İLLƏR	***1982-Cİ İL ƏSASƏN (1966-1982)LEONİD BREJNEVİN ÖLUMUNDƏN SONRA-1991 İL-MİHAİL QORBACOVUN TƏRƏFİNDƏN SSRİ-İN DAĞILMAS.***

MÜASİR SİVİLİZASİYALAR VƏ ONLARIN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ:

1.**SƏNAYƏDƏN QABAQ SİVİLİZASİYALAR** ***QƏDİM DÖVRDƏN-XV ƏSRƏ QƏDƏR***	NATURAL TƏSƏRRÜFAT VƏ MONARXİYA HÖKM SÜRƏN,GERİDƏ QALMIŞ AQRAR ƏNƏNƏLƏRİ *CƏMİYYƏTİN KEÇİDİ*
2.SƏNAYƏ(İNDUSTRİAL)SİVİLİZASİYASI ***XV-XIX ƏSRLƏR***	KÜTLƏVİ TİCARƏT İSTEHSALATI VƏ BURJUA-DEMOKRATİK QURULUŞ; ELMİ-TEXNKİ İNQİLAB; İSTEHSALAT VƏ İDARƏETMƏ TEXNİKİ YENİLİKLƏR: -STANDARTLAŞDIRMA; -MƏRKƏZLƏŞDİRMƏ; -MAKSİMALLAŞDIRMA; - GİQANTOMANİYA; -İXTİSASLAŞDIRMA; -SİNXRONLAŞMA.
3.**(POSTSTİNDUSTRİAL)POSTSƏNAYƏ-İNFORMASİON SİVİLİZASİYA** ***XX-XXİ ƏSRLƏR***	KOMMUNİKASİYA VƏ TEXNİKİ-İNFORMATİV İMKANLARIN GENİŞLƏNMƏSİ. ETİK VƏ MƏDƏNİ FƏZALAR-CƏMİYYƏTDƏ ZƏRURİ DAVRANIŞ FORMALARI KİMİ

ƏDƏBİYYAT

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ:

1.*Ağayeva K.* Azərbaycanda gender məsələləri,dərslik,-Bakı,2014,-C.416.

2.*BakıxanovA.Q.*Gülistan-i-İrəm.-Bakı,-Elm,-1991S..394

3..*Behbudov T.* Kulturologiya,-Bakı,-Mütərcim,-2006,-80s.

4.Dadaşzadə M.Azərbaycan xalqlarının orta əsr mənəvi mədəiyyəti,Bakl,--"Elm",-1985,-216S.

5.*Əhməd A.S.* "XI-XII əsrlərdə Azərbaycan mənəvi mədəniyyəti-etnoqrafik araşdırma" B.,-2012; (А.С.Ахмед «Духовная культура Азербайджана в XI-XII веках-этнографическое исследование», Баку,-2012)

6. *Əmrahov İ., İsmail M.* "Azərbycan mədəniyyəti ikinci dünya müharibəsi illərində", B.,-2004; (И.Амрахов, М.Исмаил «Азербайджанская культура в период второй мировой войны», Баку, -2004).

7.*Həsənli Hacı Sabir* İslam mədəniyyətində din,Bakı,-1998.

8. *Həsənzadə N.* "Kulturologiya", B.,-2013;

9.*Hüseynovv İ. H/* Azərbaycan milli adət və ənənələrinin bədii-estetik mahiyyəti. (monoqrafiya) Azərbaycan dilində. Red. N. Şəmsizadə, rəs.E.Nəzərov, B.: Mars-Print, 2002, 305s.

10. *Hüseynov İ., ƏfəndiyevT.* Kulturologiya tarixi. Dərslik, Bakı, -Mars print NPF, 2012, S.876).

11. *İbrahimov C.* "XV əsrdə Azərbaycan mədəniyyəti", B., -1981;

12. *İskəndərli C.* Azərbaycanda qeyri-ənənəvi dinlər və təriqətlər /Cabir İsgəndərli.- Bakı: Apostroff.- MMC, 2011.- 110 s

13.*Kamal Abdulla və b.*Multikulturalizma giriş : Ali Məktəblər üçün dərslik. – Bakı: Şərq Qərb, 2019

14.Kulturologiya və Azərbaycan gəncləri,Bakı,-2003.

15.Kulturologiya və onun əsas istiqamətləri,Bakı,2001.

16.*Qasımov X.* "Orta əsrdə Azərbaycan mədəniyyəti", B., -2008; (Х.Гасымов «Азербайджанская культура в средние века», Баку, -2008).

17. *Qasımov X.,.Əfəndiyev O.Ə* "Azərbaycan mədədniyyəti XVI-XVII əsrlərdə", Bakı, -2002; (Х.Гасымов, О.А.Эфендиев «Азербайджанская культура в XVI-XVII веках»).

18.*Qacar Çingiz.*Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri,qədim və orta əsrlər,-Bakı,-"Nağıl",-1997,-304S.

19.*Qurbansoy F.*Azərbaycana göndərilən peyğəmbərlər.Monoqrafiya.-Bakı,2017,-S.126

20.*ManafovaM. və b.*Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi.Ali məktəblər üçün drslik,-Bakı,-Sabah nəçriyyatı-(2008),2010,-S.876

21.*Mehdi Niyazi* Çətin və dolaşıq durumlarən kulturologiyası,-Bakı,-2001.

22.*Məmmədova M. və b.*Kulturologiya(dərslik),Bakı,- Mars Print,-2003,- S. 403

23.*Mirzəzadə, R.* Multikulturalizm siyasəti və Şərq-Qərb müxtəlifliyi: Gender, din və mənəviyyat /Rəna Mirzəzadə; elmi məsl. Ġ.Məmmədzadə; AMEA, Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İn-tu.- Bakı: Təknur, 2012.- 160 s.

24. *Mirzəzadə R.* «Multikulturalizm siyasəti: Din və Gender Dialoqunda». Bakı - «Təknur»- 2 0 1 3 .1 6 8 səh.

25.*Mustafayev R.* Orta əsr müsəlman sivilizasiyasında bərabərlik problemi. Təknur, -2010, -160S/

26.*Orucov, H.* Azərbaycanda din ən qədim dövrdən bu günədək /H.Orucov; red. G. Ġsmayilov, C.Bəhramov, E.Cabbarov; rəssam A.Hüseynov.- Bakı: Ġdrak ĠB, 2012.- 384

27.*Paşayev N.*Azərbaycanda sosialist mədəniyyətinin inkişafı(1920-1955),-Bakı,-1957.

28.*Paşayev V.Ə.* Mədəniyyət fəlsəfəsi(kulturologiya),-Bakı,-Səda,-1999,-S.172.

29. *Şəkixanova M.M.* Sufizmin fəlsəfəsinin “Kamil insan” konsepsiyasi, Bakı, Təknur, 2007, -S.178

30.*Şükürov Ağayar* Fəlsəfə və Qloballaşma – 2002

31.*Şükürov A.* Qloballaşma: mahiyyəti, perspektivləri. Bakı, 2011.

32. *Şükürov A.M.*Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bu gün və sabah, Bakı—2006

33. Tədbigi kulturologiya.Dərslik.,-Bakı,-2004.

34.*Vahid Ömərov.* Azərbaycançılıq və Azərbaycan mentaliteti,-Səs.-2012.- 7 fevral.- S. 10.

35. *Zərqanayeva İ.Z.* Əbu Həmid Qəzalinin fəlsəfəsi-etik görüşləri, Bakı,-Təknur, 2007,-141S.; (Зарганаева И.З.Философско-этические взгляды Абу Гамида Газали, Баку, -2007,-141С.).

RUS DİLİNDƏ:

36.*Аббас Кули–Ага Бакиханов.*Гюлистан-и-Ирам,-Баку,-«Элм»,-1991,-С.304.

37.*Ашурбейли С.Б.* Очерк истории средневекового Баку (VIII-начало XIX вв.), Баку,- 1964.

38. *Ашурбейли С.Б.* Государство Ширваншахов. (VI-XVI вв.), Баку: Элм, 1983.- 343 С.

39. *Гумилёв Л.Н.*Тысячелетие вокруг Каспия,-Б.,-Азернешр,-1990
40. *Гумилёв Л.Н* .Открытие Хазарии, М.,-Рольф,2001
41.*Крамер С. Н*. Шумеры. Первая цивилизация на Земле / Пер. с англ. А. В. Милосердовой. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. — 383 с.
42.Культурология .Учебник для ВУЗов/под ред. Проф.Марковой А.Н. ,Москва,-Юнити,-2000,-600С.
43. Культурология XXвек. Энциклопедия.,в 2-ч т.СПб.,-1998.
44.*Латыпов Ф.Р.* Комплексный лингвистический анализ восточно-тирренской надписи на памятнике воинской славы с острова Лемнос,-Уфа,-«Полиграфсервис»,-2008,-С.48.
45.Малюга Ю.Я. Культурология.Учебное пособие,-Моска,-Инфра-М,-2000,-С.280
46.*Мамедов* Ф. “Культурология - вопросы теории и истории”, Баку, «Абилов, Зейналов и сыновья», 2002.
47.*Мамедов Ф.* “Культурология, как путь к эффективной жизнедеятельности”, Баку, -2006, С.576.
48. *Мамедов* Ф. “Культура управления”, Баку,- 2009, С.720.
49. *Мир-Багирзаде С.А.* «Культура исламской цивилизации», Баку, -Элм, 2011, -250С..
50.*Мир-Багирзаде С.А.Очерки по теории и истории культуры Азербайджана,Баку,-НАНА,-2019,-272С*
51.*Мир-Багирзаде С. и др.* Современный Азербайджан в контексте Востока и Запада и мультикультурализм Баку,:Фонд Развития науки при президенте Азербайджанской республики 2018,-С.168.
52. *Мир-Багирзаде Ф.А.* Роль, место и значение символов в познании», Баку, -Элм, 2011, -300С.
53.*Мустафаев Ровшан* "Глобализация. Новейшие геополитические формулы" (Гармиш, июль, 2002 год)
54.Работы Лесли Уайта по культурологи, Москва,-1996.
55.*Отто Рериг.* Прототюрки и индейцы Америки. https://forum.ykt.ru/viewmsg.jsp?id=33600013

İNGİLİS DİLİNDƏ:

56. *Oscar Stig Wikander* «Maya and Altaic: Is the Maya Group of Languages Related to the Altaic Family», Ethnos 32, 1967, pp. 141-48. («Майя и алтайские языки: относится ли группа языков майя к алтайской семье»))
57.*Thor Heyerdahl* Scandinavian Ancestry Tracing Roots to Azerbaijan//magazine «Azerbaijan International» -2000.

58. *Thomsen M.-L.* The Sumerian Language. — Copenhagen: Akademisk Forlag, 1984. — P. 70.

Dissertasiyalar və avtoreferetlar:

59.*Рена Абдуллаева* «Проблема художестенного стиля в информационной культуре», докторская диссертация;

60.*Вугар Керимли* «Развитие культурных отношений народов Азербайджана и Грузии (конец XIX – начало XX вв.)», 2002, диссертация.

61. *Гюльнар Мамедова* «Культурные связи Ирана-Азербайджана», 1999, диссертация.

62.*Гасанага Мамедли* «Процесс эволюции религии на материале древних верований и ислама», 2012, диссертация.

63.*Чингиз Абдуллаев* «Культурные связи Германии-Азербайджана» 2007, диссертация.

64.*Fərqanə Hüseynova* "Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin mədəni aspektləri" 2007, dissertasiya.

65.*Gülçin Kəzimi* ”Cəfər Cabbarlının irsində mədəni problemlər", 2010, dissertasiya.

66..*Hicran Sadıqzadə* “Muzeylər vasitəsilə maddi mədəniyyət işlənməsi, toplanmasi və təblığı problemləri”, 2008 dissertasiya;

67. *Məmmədova Hicran* “Azərbaycan maarifciliyi inkişafın əsas mərhələləri və xüsusiyyətləri”, 1998; dissertasiya

68. *Mübariz Süleymanov”* M.Ə.Rasulzadə və Azərbaycan mədəniyyəti”, 2000, dissertasiya;

69. *Mübariz Süleymanov* “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan kulturoloji fikri”, doktorluq dissertasiyası, 2014).

70. *Namiq Abbasov* "Müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlərin inkişaf amilləri", Bakı, 2010, dissertasiya;

71. *Pərvanə Əliyeva* “Mürsəl Nəcəfovun elmi irsində incəsənətin nəzəri problemləri”, 2016, dissertasiya.

72. *Səadət Əliyeva* “Müasir Azərbacan mədəniyyətinin inkişafinda islam dininin rolu”, 2004, dissertasiya

73. *Yegana Əliyeva* “Azərbaycanda kulturoloji fikrinin tarixi inkişaf mərhələsi”, 2007;

74. *Zaur Cəfərzadə* «Şərq mədəniyyətinin tarixi tipologiyasının metodoloji problemləri”, 2008, dissertasiya;

75.İNTERNET RESURSLARI-VİKİPEDİYA, ENSİKLOPEDİYALAR VƏ LUĞƏTLƏR.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur